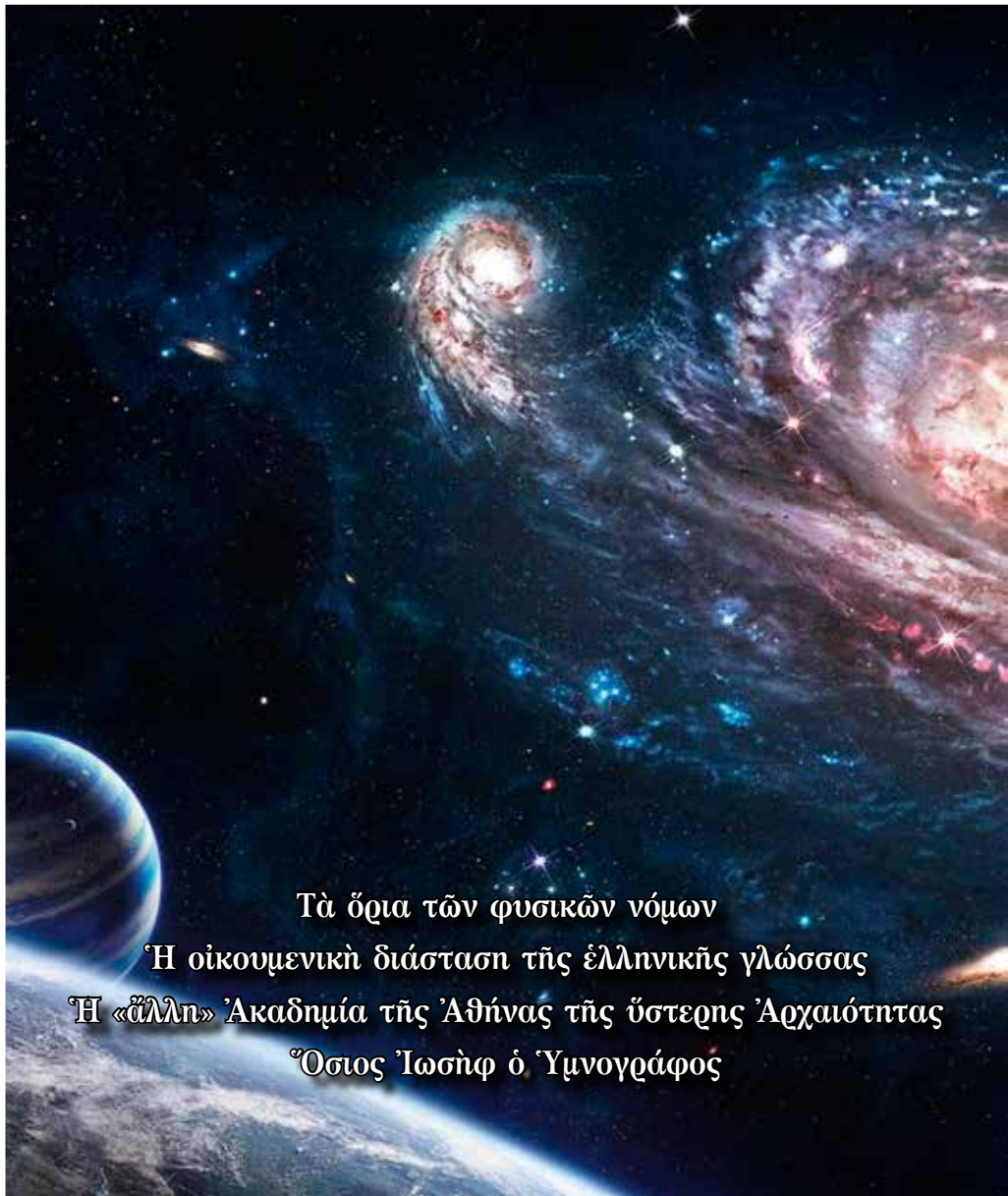

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 79^ο | ΜΑΪΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2016 | ΑΡΙΘ. 757

Τὰ ὅρια τῶν φυσικῶν νόμων

Ἡ οἰκουμενικὴ διάστασι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας

Ἡ «ἄλλη» Ἀκαδημία τῆς Ἀθῆνας τῆς ὕστερης Ἀρχαιότητος

᾽Οσιος Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος

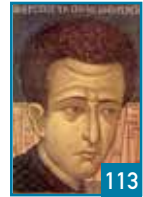
ΤΟ ΘΑΡΡΟΣ ΕΞΕΛΙΠΕ Γ.Β.Μ.	81
ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ (ΜΕΡΟΣ Β΄) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ	83
Η «ΑΛΛΗ» ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ (ΜΕΡΟΣ Β΄) ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	90
Η ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ CLAIRE PRÉAUX ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ.....	99
Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ» (ΠΟΙΗΜΑ) ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ	105
ΟΣΙΟΣ ΙΩΣΗΦ Ο ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΣ (816-886 Μ.Χ.). 1200 ΕΤΗ ΑΠΟ ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΗΛΙΑΣ.....	107
<i>ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ</i> ΕΚΘΕΣΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ Φ. ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	114
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΥΡΚΟΥΛΑΣ	117
ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΛ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ.....	119

83

90

113

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Έκδοτης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Αθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θεοφιλόνος 1, 166 74 Γλυφάδα

Ἡ Ἐπιτροπή ἐπιφυλάσσει σέ ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα νά μὴν δημοσιεύει ἢ νά συντέμνει κατὰ τὴν κρίση τῆς ὁποιοῦδήποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιεύόμενα ἢ μὴ, δὲν ἐπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Ἐκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Ὁλοκληρωμένες λύσεις ἔντυπης ἐπικοινωνίας

Ἀνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Ἀχαρνῶν, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967

www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τιμή τεύχους 2€
Ἑτήσια συνδρομή
Ἐσωτερικοῦ 10€
Ἐξωτερικοῦ 20€

Τόπος ἔκδοσης: Ἀθήνα, Ἰούνιος 2016

ΤΟ ΘΑΡΡΟΣ ΕΞΕΛΙΠΕ...

Κανένας πια δέν ἀμφιβάλ-
λει. Βαθιά ή κρίση. Κρίση
ἀξιῶν. Κρίση ήθικῆς εὐαι-
σθησίας. Σήψη παντοῦ.
Κολυμπᾶμε στή λάσπη,
στήν εὐτέλεια τοῦ συμφεροντολογισμοῦ.
Ἡ πρόκληση, οἱ σκοπιμότητες, ή ὑπο-
κρισία κυριαρχοῦν καί κυβερνοῦν τήν
ἐποχή μας. Κοινός τόπος. Τό γνωρίζουν
καί τὰ μικρὰ παιδιά σ' ὀλόκληρο τόν
πλανήτη μας, πού ὑφίστανται τήν ἐκμε-
τάλλευση καί κακοποίηση.

Δέν εἶναι φυσικό ὕστερα ἀπό ὅλα
αὐτὰ τὸ ἐρώτημα: Τέλος πάντων, τί
ἄνθρωποι εἶναι αὐτοὶ πού κυβερνοῦν
σήμερα τόν κόσμο; Τοὺς εἶχε πρὸ πολλοῦ
χαρακτηρίσει ὁ ἀλύγιστος ἀγωνιστής, ὁ
Σολζενίτσιν, ὅταν ἔκανε λόγο γιὰ τήν πα-
ρακμὴ τοῦ θάρρους στὸν δυτικὸ κόσμο:
«Τὸ θάρρος ἐξέλιπε... Αὐτὴ ή παρακμὴ
τοῦ θάρρους εἶναι ιδιαίτερα αἰσθητὴ στὶς
κυριαρχοῦσες τάξεις τῶν ἰθυνόντων καί
διανοουμένων, ἐξ οὗ καί ή ἐντύπωση ὅτι
τὸ θάρρος ἔχει ἐκλείψει ἀπὸ τήν κοινω-
νία. Πρέπει ἄραγε νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι ή
παρακμὴ τοῦ θάρρους ἐθεωρεῖτο πάντοτε
ὡς ἔνδειξη-πρόδρομος τοῦ τέλους;». Μιὰ
τέτοια ήγεσία, χωρὶς ήθικό ἐξοπλισμό,
χωρὶς πνευματικὸ προσανατολισμό, πού
ἔχει ὡς ἀρχή νὰ μὴν ἔχει καμμία ἀρχή,
μὲ ἀποκλειστικὸ γνώμονα τὸ στενόψυχο
συμφέρον καί τήν προσωπικὴ ἐπικράτη-
ση, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ κυβερνήσει μὲ
ἐντιμότητα καί ὑπευθυνότητα;

Ὅταν οἱ ήγέτες, πού τάσσονται
νὰ προστατεύουν, νὰ σέβονται καί νὰ
ἐφαρμόζουν τοὺς νόμους, τοὺς περιφρο-
νοῦν ἢ νομοθετοῦν γιὰ νὰ παρανομοῦν,

*Εἶναι φυσικό ὕστερα
ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὸ ἐρώτημα:*

*Τέλος πάντων,
τί ἄνθρωποι εἶναι αὐτοὶ
πού κυβερνοῦν σήμερα
τόν κόσμο; Τοὺς εἶχε
πρὸ πολλοῦ χαρακτηρίσει
ὁ ἀλύγιστος ἀγωνιστής,
ὁ Σολζενίτσιν, ὅταν
ἔκανε λόγο γιὰ τήν
παρακμὴ τοῦ θάρρους
στὸν δυτικὸ κόσμο:
«Τὸ θάρρος ἐξέλιπε...
Αὐτὴ ή παρακμὴ τοῦ
θάρρους εἶναι ιδιαίτερα
αἰσθητὴ στὶς κυριαρχοῦσες
τάξεις τῶν ἰθυνόντων
καί διανοουμένων, ἐξ οὗ
καί ή ἐντύπωση ὅτι
τὸ θάρρος ἔχει ἐκλείψει
ἀπὸ τήν κοινωνία. Πρέπει
ἄραγε νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι
ή παρακμὴ τοῦ θάρρους
ἐθεωρεῖτο πάντοτε
ὡς ἔνδειξη-πρόδρομος
τοῦ τέλους;»*

ἐξυπηρετώντας προσωπικές τους ἐπιδιώξεις. Ὅταν ἀρχηγοὶ λαῶν, πολιτικοὶ ἡγέτες, νομοθετοῦν τὴν ἀναισχυντία μὲ τὸ «Σύμφωνο Συμβίωσης», «**τὰ πάθη ἀτιμίας**» (Ρωμ., α' 26), ποὺ προσβάλλουν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ἀνθρωπισμό, τότε τί ἄλλο κάνουν, παρὰ νὰ ἀνοίγουν τὸν δρόμο, γιὰ νὰ εἰσορμῆσει ὁ βαρβαρισμὸς;

Μὴν τὸ ξεχνᾶμε.

*Ὁ ἡγέτης κατέχει
περίβλεπτη θέση.*

*Γι' αὐτὸ οἱ εὐθύνες του
καὶ οἱ ὑποχρεώσεις του
εἶναι ἀξημμένες.*

*Ὅταν ὁ ἡγέτης
ἀποδεικνύεται ἀνάξιος,
δὲν ἐκτίθεται μόνο.*

*Αὐτοκαταργεῖται.
Καὶ ἡ πτώση του δὲν
εἶναι ἀπλῶς προσωπική.*

*Συμπαρασύρει μαζὶ
μὲ τὶς ἀρχές ποὺ
ἐκπροσωπεῖ καὶ τὸν λαό.*

Μὴν τὸ ξεχνᾶμε. Ὁ ἡγέτης κατέχει περίβλεπτη θέση. Γι' αὐτὸ οἱ εὐθύνες του καὶ οἱ ὑποχρεώσεις του εἶναι ἀξημμένες. Ὅταν ὁ ἡγέτης ἀποδεικνύεται ἀνάξιος, δὲν ἐκτίθεται μόνο. Αὐτοκαταργεῖται. Καὶ ἡ πτώση του δὲν εἶναι ἀπλῶς προσω-

πική. Συμπαρασύρει μαζὶ μὲ τὶς ἀρχές ποὺ ἐκπροσωπεῖ καὶ τὸν λαό. Καὶ ἀπὸ ἐδῶ ἀκριβῶς ἀρχίζει τὸ μεγάλο πρόβλημα, ἀλλὰ καὶ ἡ τελευταία ἐλπίδα. Γιατὶ πέρα καὶ πάνω ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες εἶναι ὁ λαός. Πρέπει νὰ εἶναι ὁ ὑγιής λαός. Αὐτὸς πῶς τοποθετεῖται; Συνειδητοποιεῖ τὴν εὐθύνη του; Συμφιλιώνεται μὲ τὴν ἀναισχυντία, τὴν παρανομία; Ἀνέχεται ἀδιαμαρτύρητα τὸ ψέμα, τὴν ἀδικία, τὶς σκοπιμότητες; Ἀντιδρᾷ καὶ διαμαρτύρεται καὶ ἀγωνίζεται ἢ ἀνταλλάσσει τὶς ἀρχές του μὲ ἀντάλλαγμα τὸ προσωπικὸ βόλεμα; Μάχεται μέχρι θανάτου γιὰ τὴν ἠθικὴ τάξη, γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἀλήθειας; Τὰ κριτήριά του εἶναι ἰδιοτελεῖ, κομματικά, ἢ ἠθικά, ἐθνικά, ἀνιδιοτελεῖ καὶ πνευματικά; Ἐκλέγει τοὺς ἄριστους ἢ τοὺς δημαγωγούς;

Ἐφόσον ὁ λαὸς δὲν χάνει τὴν ἐντιμότητα του καὶ δὲν κλίνει δουρικὰ τὸ κεφάλι, ὑπάρχει ἐλπίδα γιὰ διόρθωση καὶ ἀνόρθωση. Ὅταν ὅμως ἀδιαφορεῖ καὶ ὑποδουλώνεται θεληματικὰ στοὺς ἰσχυροὺς, τότε ὁ λαὸς αὐτὸς δὲν εἶναι στράτευμα. Εἶναι κοπάδι. Δὲν πορεύεται. Ἄγεται. Καὶ ὅταν ἄγεται ἀπὸ τέτοιους ἄρχοντες, «**ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται**» (Ματθ., ιε' 14).

Καιρὸς ὁ ὑγιής λαός, ὅλος ὁ λαός, νὰ συνειδητοποιήσει τὴν εὐθύνη του. Νὰ διεκδικήσει τὰ ἀναφαίρετα δικαιώματά του. Νὰ φωνάξει στὸν κάθε ἀνάξιο ἄρχοντα, στὸν κάθε καταχραστὴ τῆς ἐξουσίας, τὸ «**οὐκ ἔξεστί σοι**». Δὲν σοῦ ἐπιτρέπεται καὶ δὲν γίνεται ἀνεκτὴ ἡ στάση σου. Εἶναι χρέος τοῦ λαοῦ. Εἶναι πρόσταγμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀπαίτηση τῆς γῆς.

Γ.Β.Μ.

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΝΟΜΩΝ

ΜΕΡΟΣ Β΄

7) Υπάρχουν άλλοι φυσικοί νόμοι;

Όπως είδαμε στο προηγούμενο, πρώτο μέρος αυτής της μελέτης, υπάρχουν ακόμη βασικά προβλήματα στις γνωστές μέχρι σήμερα θεωρίες της φυσικής, όπως ο συμβιβασμός της κβαντομηχανικής με τη θεωρία της σχετικότητας. Υπάρχουν όμως και άλλοι τομείς της φυσικής που δεν έχουν εξερευνηθεί ακόμη.

Μέχρι τώρα είναι γνωστές τέσσερις βασικές δυνάμεις της φύσεως: Η βαρυτική, ή ηλεκτρομαγνητική, ή ασθενής πυρηνική και η ισχυρή πυρηνική. Το όνειρο όλων των φυσικών είναι να κατορθώσουν να ένοποιήσουν τις δυνάμεις αυτές. Τις προηγούμενες δεκαετίες, οι φυσικοί κατόρθωσαν να συνδέσουν την ηλεκτρομαγνητική δύναμη με την ασθενή πυρηνική δύναμη, και ονόμασαν τη δύναμη που προκύπτει «ηλεκτρασθενή». Υπάρχουν ακόμη αυτή τη στιγμή πολλές θεωρίες που προσπαθούν να ένοποιήσουν την ηλεκτρασθενή δύναμη με την ισχυρή πυρηνική δύναμη. Οι θεωρίες αυτές λέγονται «Μεγάλες ένοποιημένες θεωρίες» (Grand unified theories ή GUT). Η πιο σημαντική όμως θεωρία θα είναι αυτή που θα κατορθώσει να ένοποιήσει και τη βαρύτητα, οπότε θα έχουμε μια «Θεωρία του παντός» (Theory of everything ή TOE).

Πολλοί ελπίζουν ότι μια έπιτυχημένη «Μεγάλη ένοποιημένη θεωρία» μπορεί να έπιτευχθεί σχετικά σύντομα. Ήδη γίνονται στο CERN σημαντικά πειράματα, που ελπίζουν ότι θα έπαληθεύσουν τις προβλέψεις των σχετικών θεωριών

και θα καθοδηγήσουν τους θεωρητικούς φυσικούς στην τελειοποίηση των θεωριών τους. Όμως η «Θεωρία του παντός» παραμένει ακόμη άφθαστο όνειρο, παρ' όλον ότι πολλοί έχουν ήδη ασχοληθεί με αυτό το θέμα.

Ο πρώτος που προσπάθησε να ένο-

*Μέχρι τώρα είναι γνωστές
τέσσερις βασικές δυνάμεις
της φύσεως: Η βαρυτική,
ή ηλεκτρομαγνητική, ή
ασθενής πυρηνική και η
ισχυρή πυρηνική. Το όνειρο
όλων των φυσικών είναι να
κατορθώσουν
να ένοποιήσουν
τις δυνάμεις αυτές.*

ποιήσει τη βαρύτητα με τον ηλεκτρομαγνητισμό ήταν ο Einstein, ο οποίος αφιέρωσε τα 20 τελευταία χρόνια της ζωής του για τον σκοπό αυτό. Όμως είναι γενικά δεκτό σήμερα ότι η θεωρία αυτή του Einstein δεν ήταν έπιτυχής. Άργότερα πολλοί άλλοι έκαναν ανάλογες προσπάθειες χωρίς αποτέλεσμα.

Για να αντιληφθούμε τη δυσκολία του προβλήματος, αρκεί να σημειώσουμε ότι κύρια έφαρμογή μίας τέτοιας θεωρίας θα

Ἡ παγκοσμιότητα τῶν φυσικῶν νόμων δὲν εἶναι μιὰ εἰκασία, οὔτε μόνο μιὰ μαθηματικὴ ἀπλούστευση.

Εἶναι ἀποτέλεσμα πολλῶν καὶ συστηματικῶν παρατηρήσεων, ὄχι μόνον στὴ γῆ καὶ στοὺς γειτονικούς μας ἀστέρες, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὴ μελέτη τῶν μακρινῶν γαλαξιών. Αὐτὲς οἱ παρατηρήσεις δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν ἰσχὺ τῶν φυσικῶν νόμων σὲ ὁλόκληρο τὸ ὄρατὸ Σύμπαν. Τὸ ἂν ὑπάρχουν ὅμως ἄλλα, διαφορετικὰ σύμπαντα, δὲν εἶναι θέμα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ τῆς «δημιουργικῆς φαντασίας» τοῦ καθενός.

ἀφοροῦσε τὰ πρῶτα στάδια τοῦ Σύμπαντος, ὅταν ἡ ἥλικία του ἦταν μικρότερη ἀπὸ τὸν χρόνο Planck $t=10^{-43}$ sec, δηλαδὴ ἓνα ἀπίστευτα μικρὸ χρονικὸ διάστημα.

Ἐπὶ τὰς ὁρίσμενοι ποὺ ὑποστηρίζουν τὴν ἄποψη ὅτι σὲ τεράστιες ἀποστάσεις ἀπὸ ἐμᾶς, ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ ὄρατου Σύμπαντος, ὑπάρχουν ἄλλα «σύμπαντα», ποὺ ἔχουν διαφορετικούς νόμους ἀπὸ τὸ δικό μας Σύμπαν. Ὁμιλοῦν γιὰ ἓνα «πολυσύμπαν» ποὺ περιέχει ἄπειρα σύμπαντα, μὲ ὅλες τὶς δυνατὲς παραλλαγὲς φυσικῶν νόμων ποὺ μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε.

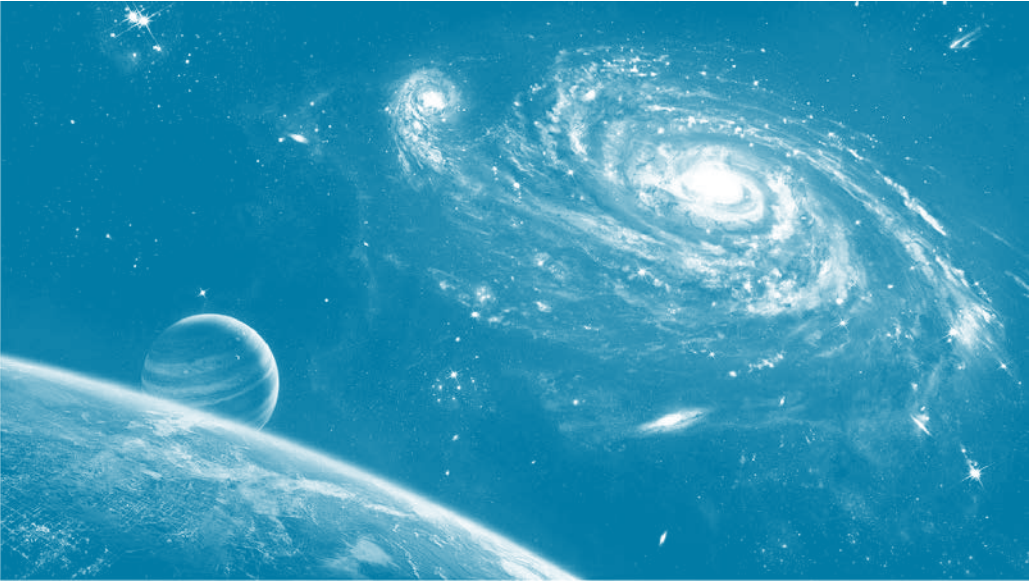
Ὅμως ὅλα αὐτὰ τὰ «σύμπαντα» εἶναι πολὺ πέρα ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα τοῦ δικοῦ μας Σύμπαντος, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀπόσταση τῶν 14 δισεκατομμυρίων ἐτῶν φωτός, ποὺ δίνει τὸ διάστημα ποὺ διέτρεξε τὸ φῶς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δημιουργίας (τὸ big bang) μέχρι σήμερα. Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει οὔτε εἶναι δυνατόν ποτὲ νὰ ὑπάρξει κάποια ἐπικοινωνία μὲ τὰ ὑποθετικὰ αὐτὰ σύμπαντα. Ἀλλὰ τότε ποιὸ νόημα ἔχει ἔστω καὶ ἡ ἀπλὴ συζήτηση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ αὐτῆ τῶν ὑποθετικῶν συμπάντων; Οἱ συζητήσεις γιὰ τὰ πολλὰ

σύμπαντα ἔχουν ἴσως ἓνα μαθηματικὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴ φυσικὴ πραγματικότητα δὲν διαφέρουν οὐσιαστικά ἀπὸ τὶς ταινίες «ἐπιστημονικῆς φαντασίας» ποὺ γίνονται στὸν κινηματογράφο.

Ἡ παγκοσμιότητα τῶν φυσικῶν νόμων δὲν εἶναι μιὰ εἰκασία, οὔτε μόνο μιὰ μαθηματικὴ ἀπλούστευση. Εἶναι ἀποτέλεσμα πολλῶν καὶ συστηματικῶν παρατηρήσεων, ὄχι μόνον στὴ γῆ καὶ στοὺς γειτονικούς μας ἀστέρες, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὴ μελέτη τῶν μακρινῶν γαλαξιών. Αὐτὲς οἱ παρατηρήσεις δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν ἰσχὺ τῶν φυσικῶν νόμων σὲ ὁλόκληρο τὸ ὄρατὸ Σύμπαν. Τὸ ἂν ὑπάρχουν ὅμως ἄλλα, διαφορετικὰ σύμπαντα, δὲν εἶναι θέμα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ τῆς «δημιουργικῆς φαντασίας» τοῦ καθενός.

8) Ἡ θεωρία τοῦ παντός καὶ τὰ ὅρια τῆς λογικῆς

Ἄν ὑπάρχει μιὰ θεωρία τοῦ παντός, ἡ ὁποία νὰ περιλαμβάνει στὶς ἐξισώσεις της ὅλα τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τότε θὰ ἦταν ἀρκετὸ νὰ μελετήσουμε τὶς ἐξισώ-

σεις αυτές, γιά να περιγράψουμε τὸ κάθε τι ποὺ συμβαίνει στὸν κόσμο. Αὐτὸ ἦταν τὸ ὄνειρο τοῦ ἀπολύτου ντετερμινισμοῦ τοῦ Laplace, ποὺ περιγράψαμε στὴν Εἰσαγωγή. Βεβαίως, ὁ Laplace δὲν γνῶριζε οὐσιαστικὰ παρὰ μόνο τὴ δύναμη τῆς βαρύτητος. Ἀλλὰ μίπως τώρα, ποὺ ἔχουμε πολὺ περισσότερες γνώσεις γιὰ τὶς δυνάμεις τῆς φύσεως, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ὄνειρο τοῦ Laplace εἶναι πραγματοποιήσιμο κατ' ἀρχὴν, ἂν ὄχι στὴν πράξη;

Φαίνεται ὅτι ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶναι ἀρνητική. Γιατὶ ὑπάρχει ἓνα ἐμπόδιο στὴν προσπάθεια νὰ περιλάβουμε ὅλα τὰ φαινόμενα σὲ ἓνα γενικευμένο σύστημα ἐξισώσεων. Τὸ ἐμπόδιο εἶναι ἡ ἴδια ἡ λογικὴ ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση τῶν ἐξισώσεων. Ἡ λογικὴ ποὺ διέπει τὰ μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ τὶς ἐφαρμογὲς τῶν μαθηματικῶν στὴ φυσικὴ, βασίζεται σὲ ὀρισμένα ἀξιώματα. Μὲ βάση τὰ ἀξιώματα αὐτὰ προκύπτουν ὅλα τὰ θεωρήματα τῶν μαθηματικῶν καὶ τὰ συμπεράσματα τῶν φυσικῶν νόμων.

Ἀλλὰ, ὅπως ἀπέδειξε τὸ 1931 ὁ

αὐστριακὸς μαθηματικὸς Gödel, κάθε σύστημα ἀξιωμάτων εἶναι ἀνεπαρκές, δηλαδή δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδείξει κάθε δυνατὸ θεώρημα. Π.χ., δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδείξει ὅτι τὸ σύστημα τῶν ἀξιωμάτων μας δὲν περιέχει ἀντιφάσεις (παρ' ὅλον ὅτι μέχρι τώρα δὲν βρέθηκαν ἀντιφάσεις στὰ συνήθη μαθηματικά). Ὑπάρχουν ἐπίσης προτάσεις ποὺ εἶναι ἀληθεῖς, χωρὶς νὰ προκύπτουν ἀπὸ τὰ ἀξιώματά μας.

Ἐνα παρόμοιο θεώρημα ἀπέδειξε ὁ Ἄγγλος Turing, στὸν χῶρο τῶν ὑπολογιστῶν. Ὑπάρχουν προγράμματα ὑπολογιστῶν ποὺ δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἔχουν ἢ δὲν ἔχουν λύσεις. Ὁ Turing ἀπέδειξε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἓνας ἀλγόριθμος ποὺ νὰ μᾶς λέει ἂν κάθε δοθὲν πρόγραμμα ὑπολογιστῶν θὰ τελειώσει κάποτε τὸν ἀπαιτούμενο ὑπολογισμὸ ἢ ὄχι.

Τὰ θεωρήματα τοῦ Gödel καὶ τοῦ Turing εἶναι θεμελιώδη, γιατί χαρακτηρίζουν τὶς ἴδιες τὶς βάσεις τῆς λογικῆς. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν θεωρημάτων αὐτῶν στὴ φυσικὴ μᾶς ὁδηγεῖ στὰ λογικὰ ὅρια τῶν θεωριῶν τῆς φυσικῆς. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προβλέψουμε ἢ ἔστω νὰ περιγράψουμε

ὄλα τὰ φαινόμενα με βάση μιὰ οἰαδήποτε δυνατὴ θεωρία. Ἐδῶ δὲν ἀναφερόμαστε μόνον στὶς γνωστὲς θεωρίες περὶ βαρύτητας, ἠλεκτρομαγνητισμοῦ κ.λπ., ἀλλὰ σὲ κάθε δυνατὴ θεωρία τοῦ παντός ποὺ θὰ θελήσει νὰ περιλάβει ὄλα τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως.

Παρ' ὄλα αὐτὰ, οἱ προσπάθειές μας δὲν σταματοῦν. Οἱ φυσικοὶ πάντα θὰ προσπαθοῦν νὰ βροῦν γενικότερους νόμους στὴ φύση, ἔστω καὶ ἂν τὸ ὄνειρο τῆς τελικῆς «Θεωρίας τοῦ Παντός» θὰ εἶναι ἄπιαστο.

9) Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως

Ἐπάρχει ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη διάσταση στὴν ἀναζήτησή μας ὄλο καὶ γενικότερων φυσικῶν νόμων στὸ Σύμπαν. Αὐτὴ ἢ νέα διάσταση ἀφορᾷ βασικὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὑλικὸ σῶμα ποὺ ὑπάγεται στοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἔχει ὅμως καὶ πνευματικὲς ιδιότητες ποὺ ξεπερνοῦν τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Πῶς θὰ ἐξηγηθοῦν αὐτὲς οἱ ιδιότητες; Θὰ ὑπάρξει μιὰ θεωρία τοῦ παντός ποὺ θὰ περιλάβει καὶ αὐτὰ τὰ φαινόμενα;

Τὸ ἐρώτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἔχει τεθεῖ ἐδῶ καὶ αἰῶνες ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς φυσικοὺς. Εἶναι ἐλεύθερος ὁ ἄνθρωπος ἢ ὄλες του οἱ

ἐνέργειες εἶναι συνέπεια τῶν φυσικῶν νόμων;

Ἡ πρώτη ἀπάντηση ποὺ δίνουν οἱ περισσότεροὶ στὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶναι: «Βεβαίως, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος». Π.χ., ψηφίζει κανεὶς ὅ,τι θέλει στὶς ἐκλογάς (ἂν αὐτὲς εἶναι μυστικὲς). Ὅμως, ἂς θέσουμε τὸ ἐρώτημα με μιὰ ἄλλη μορφή. Ἄν ὁ ἄνθρωπος βρεθεῖ ἀκριβῶς στὶς ἴδιες

συνθῆκες, στὸ ἴδιο περιβάλλον, στὶς ἴδιες ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις, μπορεῖ νὰ κάνει κάτι τὸ διαφορετικὸ ἢ θὰ κάνει ἀκριβῶς τὶς ἴδιες πράξεις; Περιέργως στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἡ ἀπάντηση ἀπὸ τοὺς περισσότερους εἶναι ὅτι θὰ κάνει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο. Γιατί νὰ κάνει κάτι τὸ διαφορετικὸ;

Ἐνας φυσικὸς θὰ μπορούσε νὰ διατυπώσῃ τὴν ἀπάντηση αὐτὴ με πῶς συγκεκριμένο τρόπο. Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀτόμων, ἔστω N , ὅπου τὸ N εἶναι τῆς τάξεως τοῦ 10^{30} , δηλαδὴ «1» ποὺ ἀκολουθεῖται ἀπὸ 30 μηδενικά. Αὐτὰ τὰ ἄτομα ἀποτελοῦν τὰ κύτταρα τοῦ ὀργανισμοῦ, τὰ στερεὰ καὶ τὰ ὑγρὰ ποὺ ἀνίκουν ἢ διέρχονται ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀκόμη καὶ τὰ ἀέρια ποὺ ἀναπνέει κανεὶς. Μιὰ συγκεκριμένη πράξη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι συνέπεια τῶν δυνάμεων ποὺ ἐνεργοῦν πάνω στὰ ἄτομα αὐτά. Ἄν λοιπὸν τὰ ἴδια ἢ πανομοιότυπα ἄτομα βρεθοῦν στὶς ἴδιες θέσεις καὶ ἂν ὑπόκεινται στὶς ἴδιες ἀκριβῶς δυνάμεις, τότε θὰ κάνουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς πράξη.

Αὐτὴ ἡ ἄποψη ἀποτελεῖ τὴν πῶς ἀκραία μορφή τοῦ ντετερμινισμοῦ. Ἄν αὐτὴ ἢ θεωρία εἶναι σωστή, τότε δὲν ὑπάρχει οὔτε ἴχνος ἐλευθερίας στὶς ἀνθρώπινες πράξεις. Τότε ὅμως αὐτὰ ποὺ γράφω αὐτὴ τὴ στιγμή δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἐλευθερίας

σκέψης, αλλά προκύπτουν αναγκαστικά από τις διάφορες επιδράσεις που ενεργούν επάνω μου. Και τὸ ἄν ὁ ἀναγνώστης θὰ πεισθεῖ ἢ ὄχι ἀπὸ ὅσα γράφω, πάλι καὶ αὐτὸ εἶναι ἀποτέλεσμα φυσικῶν νόμων, καὶ δὲν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ κάνει κάτι διαφορετικό.

Ἀλλὰ αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὁ ντετερμινισμὸς προκαλεῖ τὴν ἴδια του τὴν ἀναίρεση. Γιατί ἄν κάθε τι ποὺ λέει ἢ κάνει ἢ σκέπτεται ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀποτέλεσμα φυσικῶν νόμων, τότε δὲν ὑπάρχει διάκριση μεταξύ ἀλήθειας καὶ ψεύδους, δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ ἐπιστήμης καὶ ἀπάτης. Ἀλλὰ ὅταν κάποιος ὑποστηρίζει τὸν ἀπόλυτο ντετερμινισμό, θεωρεῖ ὅτι μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ πείσει τὸν συνομιλητὴ του γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεών του. Ἐπομένως οὐσιαστικὰ ἀναγνωρίζει στὸν συνομιλητὴ του μιὰ ἐλευθερία ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ πεισθεῖ στὰ ἐπιχειρήματά του καὶ δὲν θεωρεῖ χαμένο κόπο νὰ κάνει αὐτὴ τὴ συζήτηση, ἀφοῦ ὅλα εἶναι ἀπὸ πρὶν προκαθορισμένα.

Πῶς ὅμως συμβιβάζονται οἱ δύο αὐτὲς ἀντίθετες ἀπόψεις γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὸν ντετερμινισμό τῶν ἐνεργειῶν μας;

Μερικοὶ θέλησαν νὰ στηρίξουν τὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεως στὴν ἀπροσδιοριστία τῆς κβαντικῆς φυσικῆς. Ἐάν οἱ κινήσεις τῶν ἀτόμων καὶ τῶν στοιχειωδῶν σωματίων ἔχουν ἀπροσδιοριστία, τότε μποροῦν καὶ οἱ ἀνθρώπινες ἐνέργειες νὰ εἶναι ἐλεύθερες. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ἄτομα τῆς ὕλης ἔχουν κάποια ἐλευθερία βουλήσεως. Γιατί ἡ ἐλευθερία βουλήσεως εἶναι ἓνα ἰδιαίτερο προνόμιο τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὄχι μιὰ βασικὴ ιδιότητα τῆς ὕλης.

Ὅταν ἀποφασίζει κανεὶς νὰ κάνει κάτι, ἰδίως ὅταν αὐτὸ ποὺ κάνει ἔχει κάποιο ἠθικὸ περιεχόμενο, δὲν τὸ κάνει κατὰ κανόνα ρίχνοντας ζάρια, ἀλλὰ σκέπτεται τὶς συνέπειες τῆς πράξεώς του γιὰ τὸν ἑαυτό του ἢ γιὰ τοὺς ἄλλους. Καὶ ἀποφασίζει τί εἶναι τὸ καλύτερο. Ὑπάρχει πάντως ἐδῶ μιὰ ἀναλογία μὲ τὸν δεισμό «κύμα-σωμάτιο» τῆς κβαντικῆς φυσικῆς. Τὸ κύμα εἶναι ντετερμινιστικό, ἐνῶ τὰ σωματῖα ἔχουν ἀπροσδιοριστία. Ἐτσι καὶ ὁ ὕλικὸς ἄνθρωπος ὑπόκειται στοὺς φυσικοὺς νόμους, ἐνῶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ξεπερνᾷ τοὺς φυσικοὺς νόμους.

Ὅταν ὁ Σωκράτης βρισκόταν στὴ

Ὑπάρχει ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη διάσταση στὴν ἀναζητήσή μας ὅλο καὶ γενικότερων φυσικῶν νόμων στὸ Σύμπαν. Αὐτὴ ἡ νέα διάσταση ἀφορᾷ βασικὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὕλικὸ σῶμα ποὺ ὑπάγεται στοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἐχει ὅμως καὶ πνευματικὲς ιδιότητες ποὺ ξεπερνοῦν τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Πῶς θὰ ἐξηγηθοῦν αὐτὲς οἱ ιδιότητες; Θὰ ὑπάρξει μιὰ θεωρία τοῦ παντὸς ποὺ θὰ περιλάβει καὶ αὐτὰ τὰ φαινόμενα;

Τὸ ἐρώτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἔχει τεθεῖ ἐδῶ καὶ αἰῶνες ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς φυσικοὺς. Εἶναι ἐλεύθερος ὁ ἄνθρωπος ἢ ὅλες του οἱ ἐνέργειες εἶναι συνέπεια τῶν φυσικῶν νόμων;

Παρ' ὅλη τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης, ἔχουμε ἀκόμη πολλὰ ἀναπάντητα ἐρωτήματα στὴ Φυσική, καὶ ἀγωνιζόμαστε γιὰ μιὰ μεγάλη σύνθεση ὄλων τῶν νόμων τῆς Φύσεως.

Ἀλλὰ πέραν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς νόμους, ἡ πλήρης κατανόηση τοῦ κόσμου ἀπαιτεῖ καὶ τὴ συμμετοχὴ μας στοὺς πνευματικοὺς κόσμους, ποὺ ἀποτελοῦν τὴ βαθύτερη πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ δίνουν τὸ βαθύτερο νόημα στὶς ἀναζητήσεις μας.

φυλακὴ περιμένοντας νὰ τοῦ φέρουν νὰ πιεῖ τὸ κώνειο, συζητοῦσε μὲ ἡρεμία φιλοσοφικὰ προβλήματα μὲ τοὺς μαθητές του. Καὶ κατηγοροῦσε τοὺς φυσικοὺς φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς του ποὺ ἔβλεπαν μόνο τὴν ἐπιφάνεια τῶν γεγονότων καὶ ὄχι τὰ βαθύτερα φαινόμενα τοῦ πνεύματος. Καὶ ἔλεγε ὅτι ἐξηγοῦν τὴ θέσι ποὺ βρίσκεται ὁ Σωκράτης μὲ τὸ ὅτι τὸ σῶμα του ἀποτελεῖται ἀπὸ ὄστᾶ καὶ νεῦρα, τὰ ὁποῖα κάμπτονται στὶς θέσεις ποὺ ἔχουν πάρει αὐτὴ τὴ στιγμή, ἐνῶ ἀγνοοῦν τὴν ἀληθινὴ αἰτία. Γιατὶ ἂν ὁ Σωκράτης εἶχε δεχθεῖ νὰ δωροδοκίσει τοὺς φύλακές του καὶ νὰ διαφύγει, ὅπως τὸν παρότρυναν οἱ φίλοι του, θὰ βρισκόταν ἤδη μακριά. Ἀλλὰ αὐτὸς θεωροῦσε καθῆκον του νὰ δεχθεῖ τὴν ἀπόφαση τῆς πατρίδος του καὶ νὰ πεθάνει, ἀντὶ νὰ διαφύγει.

Αὐτὰ τὰ λόγια τοῦ Σωκράτη εἶναι χαρακτηριστικά. Τὰ μὲν φυσικὰ φαινόμενα ποὺ ἀφοροῦν τὸ σῶμα τοῦ Σωκράτη βεβαίως ἰσχύουν, ὅμως ἡ βαθύτερη αἰτία τῶν φαινομένων εἶναι κάτι ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ τοὺς συνήθεις φυσικοὺς νόμους καὶ ἀνῆκει σὲ ἓναν κόσμον ἀξίων τοῦ πνεύματος, ποὺ στὴν περίπτωσή αὐτὴ ὑπερισχύουν πάνω ἀπὸ τίς φυσικὲς αἰτίες καὶ δυνάμεις.

10) Συμπεράσματα

Εἶδαμε ὅτι ὑπάρχουν διάφορα ὄρια στοὺς φυσικοὺς νόμους.

α) Ὅρια στὴν ἰσχύ τῶν γνωστῶν φυσικῶν νόμων

β) Μαθηματικὰ ὄρια στὴν ἐφαρμογὴ ὀρισμένων φυσικῶν νόμων

γ) Πρακτικὰ ὄρια στὴν ἐφαρμογὴ τῶν φυσικῶν νόμων λόγῳ τῆς ὑπάρξεως χάους

δ) Ὅρια ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ μικρὸ ἢ μεγάλο πλῆθος τῶν σωμάτων

ε) Ἀπροσδιοριστία λόγῳ κβαντικῶν φαινομένων

στ) Ἀπροσδιοριστία ποὺ ὀφείλεται στὶς ἀνθρώπινες ἐνέργειες.

Παρ' ὅλα αὐτὰ τὰ ὄρια ὅμως, ὅλη ἡ ἐπιστὴμη στηρίζεται στοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἡ πρόοδος στὴν ἐπιστὴμη ἀναφέρεται σὲ δύο βασικοὺς τομείς. Πρῶτον, στὴν ἀκριβέστερη διατύπωση τῶν φυσικῶν νόμων, ἰδίως σὲ περιοχὲς τῆς φυσικῆς ποὺ δὲν εἶχαν ἐξερευνηθεῖ πλήρως μέχρι τοῦδε. Καὶ δεύτερον, στὴν ἐφαρμογὴ τῶν νόμων σὲ νέα φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ σὲ θέματα μὲ πρακτικὸ ἐνδιαφέρον, ὅπως ἡ τεχνολογία.

Μερικοὶ προσπάθησαν νὰ θεμελιώσουν τοὺς φυσικοὺς νόμους πάνω στὴν τύχη, δηλαδὴ ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ φυσικοὶ νόμοι ἀναφέρονται σὲ μέσους ὅρους πολλῶν τυχαίων γεγονότων. Π.χ., πολλοὶ νόμοι τῶν ἀερίων ἀναφέρονται σὲ «νόμους μεγάλων ἀριθμῶν».

Ὅμως οἱ νόμοι τῶν μεγάλων ἀριθμῶν ἰσχύουν μέσα σὲ ὀρισμένα πλαίσια. Π.χ.,

ή όμοιομορφία ενός αερίου σ' ένα δωμάτιο εξασφαλίζεται, μόνον όταν ή βαρύτης είναι άμελπτά, καθώς και στο ότι τὰ μόρια του αερίου δέν είναι ήλεκτρισμένα ή δέν υπάρχει ένα ήλεκτρομαγνητικό πεδίο να τὰ έπηρεάζει. Έν γένει, τὰ φαινόμενα αὐτὰ εξηγοῦνται ικανοποιητικά με τήν ύπαρξη ντετερμινιστικού χάους. Π.χ., ή όμοιομορφία του αερίου αποδεικνύεται, όταν οί κινήσεις τών μορίων είναι εὐθύγραμμες και όμαλές και οί ανακλάσεις άπολύτως έλαστικές.

Όπως όμως είδαμε, υπάρχουν σοβαρές διαφορές μεταξύ χάους και τύχης. Η πλήρης τυχαιότης άντιστοιχεί σε άπειρο χάος, πράγμα που σπανίως υπάρχει σε ένα φυσικό σύστημα. Έν γένει, μπορούμε να διακρίνουμε φαινόμενα που είναι χαστικά, αλλά δέν είναι άπολύτως τυχαία.

Άν επικρατούσε ή τύχη στα φυσικά φαινόμενα και όχι ή νομοτέλεια, θα είχαμε πολύ πιό άπροσδόκητα φαινόμενα, γιατί οί δυνατότητες είναι άπειρες.

Τό δεύτερο σημαντικό συμπέρασμα μας είναι ότι οί βασικοί φυσικοί νόμοι που διατυπώθηκαν άνα τούς αιώνες ισχύουν κατά προσέγγιση και σήμερα. Π.χ., τó γεγονός ότι ή θεωρία του Einstein είναι ακριβέστερη από τή θεωρία του Νεύτωνος δέν σημαίνει ότι ή Νευτώνεια θεωρία έχει πλήρως άνατραπεί. Αντιθέτως, ισχύει με μεγάλη ακρίβεια στις κινήσεις τών πλανητών και τών άστέρων, και μόνο σε έξαιρετικές περιπτώσεις οί παρατηρήσεις δίνουν έκτροπές που μας αναγκάζουν να χρησιμοποιήσουμε τή θεωρία τής Σχετικότητας.

Αὐτή ή προσεγγιστική έφαρμογή τών γνωστών φυσικών νόμων είναι κάτι τó πολύ σημαντικό για τήν πρόοδο τής επιστήμης. Πλησιάζουμε όλο και περισσότερο τήν αλήθεια, αλλά δέν τήν φθάνουμε άπολύτως.

Οί θεωρίες τών φυσικών αλλά και οί παρατηρήσεις και τὰ πειράματα στα

εργαστήρια μας πλησιάζουν όλο και πιό κοντά σε μιá βασική εικόνα του Σύμπαντος, που άποτελεί τόν στόχο τής επιστήμης και τó όνειρο κάθε επιστήμονος. Πολλές φορές οί επιστήμονες διαισθάνονται μιá αλήθεια και τήν υποβάλλουν στον έλεγχο τών μαθηματικών και τών παρατηρήσεων. Αὐτή ή διαίσθηση άνταποκρίνεται σε μιá έξωτερική πραγματικότητα που δέν τή δημιουργούμε έμεις, αλλά τήν ανακαλύπτουμε στη Φύση και στο Σύμπαν. Γιατί οί φυσικοί νόμοι είναι δοσμένοι έξω από μας από τήν πρώτη στιγμή τής Δημιουργίας.

Άλλά υπάρχει και μιá άκόμη πλευρά του κόσμου, που δέν τήν έχουμε άκόμη μελετήσει ικανοποιητικά. Αὐτή ή πλευρά αναφέρεται σε άλλες πλευρές του Είναι, και ειδικότερα στην Όμορφιά (στην Τέχνη) και στην πνευματική διάσταση του ανθρώπου (στην Ήθική και τή Θρησκεία). Αὐτές οί διαστάσεις άνοίγουν στον έρευνητή νέους κόσμους, που είναι πέρα από τή Φυσική και τούς φυσικούς νόμους, αλλά δέν είναι γι' αὐτό λιγότερο πραγματικό. Και ό μὲν Φυσικός άσχολείται βασικά με τή Γνώση τής ύλικής Φύσεως και τών φυσικών νόμων, αλλά ό άνθρωπος δέν μπορεί να άγνοήσει τήν Όμορφιά και τήν Ήθική, χωρίς να χάσει τόν ανθρωπισμό του.

Έτσι, θα κλείσω σημειώνοντας ότι, παρ' όλη τήν πρόοδο τής επιστήμης, έχουμε άκόμη πολλά άναπάντητα έρωτήματα στη Φυσική, και άγωνιζόμαστε για μιá μεγάλη σύνθεση όλων τών νόμων τής Φύσεως. Άλλά πέραν από αὐτούς τούς νόμους, ή πλήρης κατανόηση του κόσμου άπαιτεί και τή συμμετοχή μας στους πνευματικούς κόσμους, που άποτελοῦν τή βαθύτερη πραγματικότητα του ανθρώπου και δίνουν τó βαθύτερο νόημα στις άναζητήσεις μας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
Άκαδημαϊκός

Η «ΑΛΛΗ» ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Στὸ προηγούμενο, πρώτο μέρος τῆς μελέτης μας γιὰ τὴ νεοπλατωνικὴ Ἀκαδημία ποὺ φέρεται νὰ ἔκλεισε ὁ Ἰουστινιανὸς τὸ 529 μ.Χ., ἐστίασαμε σὲ δύο σημεία:

Πρῶτον, ὅτι ἡ νεοπλατωνικὴ αὐτὴ Ἀκαδημία δὲν μπορεῖ μὲ κανέναν τρόπο νὰ θεωρηθεῖ ἱστορικὴ συνέχεια τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνα, ἀφοῦ γνωρίζουμε ὅτι ἰδρύθηκε στὰ τέλη τοῦ τετάρτου αἰῶνα μ.Χ. ἀπὸ τὸν Πλούταρχο τὸν Ἀθηναῖο, ἐνῶ ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα εἶχε παύσει νὰ ὑπάρχει πολὺ νωρίτερα (πιθανώτατα τὸ 86 π.Χ. μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Σύλλα, ἢ, τὸ πολὺ-πολύ, μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Ἑρούλων τὸ 267 μ.Χ.).

Δεύτερον, ὅτι ἡ νεοπλατωνικὴ Ἀκαδημία δὲν μπορεῖ ἐπίσης νὰ θεωρηθεῖ καὶ ὡς φιλοσοφικὴ συνέχεια τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, ἀφοῦ εἶχε σὲ τέτοιο βαθμὸ διαβρωθεῖ ἀπὸ κάθε λογῆς ἀποκριφιστικὲς πίστεις καὶ πρακτικὲς, ὥστε ἀκόμη καὶ ὁ Gibbon νὰ γράφει γιὰ τὴν ἐπιβίονουσα τὸν ἔκτο αἰῶνα ὁμάδα τῶν Πλατωνιστῶν τῆς Ἀθήνας ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ διανοητὲς «τοὺς ὁποίους ὁ Πλάτων θὰ ντρεπόταν νὰ ἀναγνωρίσει ὡς συνεχιστὲς του».

ΜΕΡΟΣ Β΄

γ. Ἡ παρακμὴ τῆς φιλοσοφίας στὴν Ἀθήνα

Μερικοὶ μελετητὲς φαίνονται πρόθυμοι νὰ δεχθοῦν –μερικὲς φορὲς ἐντελῶς καλοπροαίρετα– ὅτι ἡ Ἀθήνα τοῦ ἔκτου αἰῶνα μ.Χ. ἦταν ὁ τελευταῖος θεματοφύλακας τῆς κληρονομίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ὅτι τὸ ὑποτιθέμενο κλείσιμο τῶν σχολῶν τὸ 529 μ.Χ. ἐπέφερε τὸν βίαιο θάνατό της. Ὁ H. C. Butler ἐμφανίζει τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὡς ἓνα θανάσιμο πλῆγμα ποὺ σήμανε τὸ τέλος τῆς κλασικῆς Ἀθήνας, ἡ ὁποία ἔπρεσε ἔκτοτε στὸ σκοτάδι τῆς λήθης¹. Ὁ Aleksandr Vasiliev ἐκτιμᾷ ὅτι ἀπὸ τὸ 529 καὶ ἐξῆς

ἡ Ἀθήνα ἔχασε ὀριστικὰ τὴν προηγούμενη σημασία της ὡς κέντρο τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὑποβαθμίσθηκε σὲ μιὰ ἡσυχη, δευτέρας κατηγορίας πόλη². Ὁ Μεθόδιος Φούγιας γράφει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ αὐτὴ του τὴν πράξη βύθισε στὴν ἀφάνεια τὴν Ἀθήνα καὶ τῆς στέρησε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναλάβει τὴν ἠγετικὴ πνευματικὴ θέση της στὴ χριστιανοσύνη³. Ὁ Charles Diehl σημειώνει μὲν ὅτι ἡ σημασία τοῦ «ἐπεισοδίου» τοῦ 529 μ.Χ. ἔχει συχνὰ ὑπερτονι-

1. H. C. Butler, *The story of Athens*, New York 1902, σελ. 473.

2. Aleksandr A. Vasiliev, *History of the Byzantine empire, 324-1453*, The University of Wisconsin Press, Madison, Wisc. 1952, σελ. 150.

3. Μεθοδίου Γ. Φούγια, *Τὸ ἑλληνικὸ ὑπόβαθρο τοῦ χριστιανισμοῦ*, Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1992, σελ. 43.

σθει, αλλά δέχεται όμοίως ότι από αυτή τή χρονολογία και έξής ή Αθήνα γίνεται μιá μικρή έπαρχιακή πόλη, ή όποία θα ζήσει επί πολλούς αιώνες στην άφάνεια⁴.

Τέτοιες έκτιμήσεις ώστόσο παραβλέπουν ένα σημαντικό σημείο, τó όποιο σέ καμμία περίπτωση δέν έπιτρέπεται νά άγνοούμε: ότι ή Αθήνα επί Ιουστινιανού δέν είχε καμμία απόλύτως σχέση με την Αθήνα των κλασικών χρόνων. Ήδη από την έποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου τά κέντρα του έλληνισμού είχαν μεταφερθεί στην Άνατολή, στην Αλεξάνδρεια, την Αντιόχεια, την Πέργαμο και άλλου. Και από την έποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου μέχρι την έποχή του Ιουστινιανού μεσολαβούν όκτώμισυ αιώνες.

Και σαν νά μην έφθανε αυτό, δέν πρέπει νά λησμονούμε επίσης ότι ή μακράίωνα αυτή παρακμή τής Αθήνας δέν ήταν μιá φυσική γήρανση τής άλλοτε κραταιάς πρωτεύουσας του έλληνικού πολιτισμού. Στους όκτώμισυ αιώνες που χωρίζουν τόν Ιουστινιανό από τόν Μέγα Αλέξανδρο ή Αθήνα γνώρισε επανειλημμένα βαρβαρικές έπιδρομές, οι όποιες έπέσπευσαν τόν θάνατό της: τήν έπιδρομή του Σύλλα τó 86 π.Χ. (με τόσα θύματα, ώστε οι έπιζήσαντες δέν έπαρκοῦσαν νά θάψουν τούς σκοτωμένους, και ó Σύλλας αναγκάσθηκε νά δηλώσει ότι... συγχωρούσε τούς ζωντανούς για χάρη των σκοτωμένων⁵)· τήν καταστροφικώτατην έπιδρομή των Έρουλών τó 267 μ.Χ. (ή Αμερικανίδα άρχαιολόγος και ιστορικός

Alison Frantz, ή ένασχόληση τής όποίας με τις άνασκαφές στην άρχαία Άγορά προσδίδει ιδιαίτερο κύρος στη μαρτυρία της, γράφει ότι σχεδόν ούτε ένα κτήριο στον χώρο τής Άγοράς δέν γλίτωσε από τήν καταστροφή, είτε όλοσχερῆ, είτε πάντως άρκετή για νά τó καταστήσει ένα σωρό έρειπιών που δέν μπορούσαν νά χρησιμεύσουν παρά ως οικοδομικό ύλικό· ή Άγορά παρέμεινε άκατοίκητη τούλάχιστον μέχρι τά τέλη του τετάρτου αιώνα!⁶)· τήν έπιδρομή των Βησιγόθων του Άλαρίχου τó 396 μ.Χ. (κατά τήν όποία ή μὲν Αθήνα μπορεί νά «έξαγόρασε» τήν άκεραιότητά της, αλλά ή καταστρεπτική μανία των Βησιγόθων άφέθηκε νά ξεσπάσει στην ύπαιθρο χώρα, άφανίζοντας κάθε ζωή και κάθε άνάμνηση του λαμπρού παρελθόντος στην πορεία προς τά Μέγαρα). Εύκολα άντιλαμβάνεται κανείς ότι μετά από όκτώμισυ αιώνες συνεχούς φθοράς και τόσες βαρβαρικές έπιδρομές ή Αθήνα –ή μάλλον ό,τι είχε άπομείνει

4. Charles Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle*, Ernest Leroux, Paris 1901, σελ. 564.

5. Πλουτάρχου, *Σύλλας*, ed. B. Perrin, ιδ' 5.1-7.

6. Alison Frantz, "Pagan philosophers in Christian Athens", *Proceedings of the American Philosophical Society* 199.1 (February 1975), σελ. 29-30· Alison Frantz, "From paganism to Christianity in the temples of Athens", *Dumbarton Oaks Papers* 19 (1965), σελ. 189.

ἀπὸ αὐτὴν– ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶχε καμμία ἀπολύτως σχέση μετὰ τὸ «κλεινὸν ἄστν» τῆς ἀρχαιότητας.

Καὶ πέρα ὅμως ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ τὶς ἱστορικὲς μαρτυρίες, ἢ ἴδια ἢ γραμματεία τῆς ἐποχῆς μᾶς ἔχει ἀφήσει μιὰ παραστατικώτατη καταγραφή τῆς παρακμῆς τῆς Ἀθήνας: Ὅταν περισσότερο ἀπὸ ἓναν αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸν ὁ Συνέσιος εἶχε μεταβεῖ στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ σπουδάσει φιλοσοφία, εἶχε δοκιμάσει τόσο μεγάλη ἀπογοήτευση, ὥστε φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ εὐχεται σὲ ἐπιστολὴ του νὰ χανόταν κακὴν κακῶς ὁ καπετάνιος τοῦ πλοίου ποὺ τὸν εἶχε φέρει ἐκεῖ, ὅπου μόνον οἱ ὀνομασίαι θυμίζαν πλέον τὸ ἔνδοξο παρελθόν⁷. ὅπως μετὰ ἀπὸ τὴ θυσία ἐνὸς ζῶου μένει μόνον τὸ ἀπανθρακωμένο δέριμα, γιὰ νὰ θυμίζει τὸ ζῶο ποὺ θυσιάσθηκε, ἔτσι καὶ στὴν Ἀθήνα μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς φιλοσοφίας ἔμεναν μόνον τὰ λείψανα τῶν ἐδρῶν τῶν σπουδαίων φιλοσοφικῶν σχολῶν, τῆς Ἀκαδημίας, τοῦ Λυκείου καὶ τῆς Ποικίλης Στοᾶς (γνωστῆς ὡς «Ποικίλης» ἀπὸ τοὺς περίφημους ζωγραφικοὺς πίνακες τοῦ Πολυγνώτου ποὺ τὴν κοσμοῦσαν), μετὰ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ τελευταία δὲν ἦταν πλέον οὔτε κἀν «ποικίλη», ἀφοῦ οἱ πίνακες εἶχαν ἀφαιρεθεῖ⁸. Τὴ σκυτάλη εἶχε

πλέον πάρει ἡ Ἀλεξάνδρεια, συνεχίζει ὁ Συνέσιος, καὶ ἡ Ἀθήνα, πάλαι ποτὲ ἐστία σοφῶν, δὲν ἦταν πλέον διάσημη παρὰ γιὰ τοὺς μελισσοουργοὺς τῆς⁹! Τὴ θέσιν τῶν σπουδαίων φιλοσόφων τοῦ παρελθόντος, καταλήγει ὁ Συνέσιος, εἶχαν πάρει δύο «Πλουτάρχιοι σοφιστῆς» (προφανῶς ὁ Συριανὸς καὶ κάποιος συνάδελφός του), οἱ ὅποιοι δὲν προσέλκυαν πλέον μαθητῆς μετὰ τὴ φήμη τῶν μαθημάτων τους, ἀλλὰ προσπαθοῦσαν νὰ τοὺς δωροδοκῆσουν μετὰ δοχεῖα μέλι ἀπὸ τὸν Ἰμπττό¹⁰!

Δὲν μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε τὸν βαθμὸ στὸν ὁποῖο αὐτὴ ἡ διακωμῶδισιν τῆς παρακμῆς τῆς Ἀθήνας ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Συνεσίου μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴν ἀντιπαλότητα Ἀθήνας - Ἀλεξάνδρειας, ὅπως φαίνεται νὰ ὑποθέτει ὁ Henri Irenée Marrou¹¹. Ἀσχέτως ὅμως τοῦ ἀν αὐτὴ ἡ ἀντιπαλότητα ἔκανε τὸν Συνέσιο νὰ εἶναι ἀπροκάλυπτα δεικτικὸς, δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ περιγραφὴ του ἀποδίδει πιστὰ τὴν ἀθηναϊκὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς.

Ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Συνεσίου στὴν Ἀθήνα, ἡ ἄλλοτε πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔμελλε νὰ δεχθεῖ ἓνα ἀκόμη καίριο πλήγμα: Ὅπως παρατηρεῖ ὁ William Gordon Holmes, μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν Θεοδόσιο Β΄ τὸ 425 μ.Χ. οἱ ἄλλοτε

7. Συνεσίου, *Ἐπιστολὴ ΡΑ΄, Τῷ ἀδελφῷ*, ed. R. Hercher, 136.6-8: «Καὶ κακὸς κακῶς ὁ δεῦρό με κομίσας ἀπόλοιτο ναύκληρος· ὡς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθῆναι σεμνὸν ἀλλ’ ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα».

8. Συνεσίου, ὁ.π., 9-16: «Καὶ καθάπερ ἰσρείου διαπεπραγμένον τὸ δέριμα λείπεται γνῶρισμα τοῦ πάλαι ποτὲ ζῶου, οὕτως ἐνθὲδε φιλοσοφίας ἐξωκισμένης λείπεται περινοστοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκαδημαίαν τε καὶ τὸ Λύκειον καὶ νῆ Δία τὴν ποικίλην στοάν, τὴν ἐπώνυμον τῆς Χρυσίππου φιλοσοφίας, νῦν οὐκέτ’ οὔσαν ποικίλην. Ὅ γὰρ ἀνθύπατος τὰς σανίδας ἀφείλετο, αἷς ἐγκατέθετο τὴν τέχνην ὁ ἐκ Θάσου Πολύγνωτος».

9. Συνεσίου, ὁ.π., 136.18-20: «αἱ δὲ Ἀθῆναι, πάλαι μὲν ἦν ἡ πόλις ἐστία σοφῶν, τὸ δὲ νῦν ἔχον σεμνύνουσιν αὐτὰς οἱ μελιττουργοί».

10. Συνεσίου, ὁ.π., 20-23: «Ταῦτ’ ἄρα καὶ ἡ ξυνορία τῶν σοφιστῶν τῶν Πλουταρχείων, οἵτινες οὐ τῆ φήμη τῶν λόγων ἀγείρουσιν ἐν τοῖς θεάτροις τοὺς νέους, ἀλλὰ τοῖς ἐξ Ἰμπττοῦ στάμνοις».

11. Henri Irenée Marrou, “Synesius of Cyrene and Alexandrian Neoplatonism”, ἐν Arnaldo Momigliano (ed.), *The conflict between paganism and Christianity in the fourth century*, Clarendon Press, Oxford 1963, σελ. 135.

διάσπμοι Ἀθηναῖοι ρητοροδιδάσκαλοι ὑπέστησαν ἐκ νέου μιὰ καταβαράθρωση τοῦ κύρους τους, χωρὶς νὰ παραβλέπουμε τὸ γεγονὸς ὅτι ἦδη πολὺ πρὶν ἀπὸ αὐτὴ τὴ χρονολογία ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας στὴν Ἀθῆνα ἔτεινε νὰ γίνεῖ εἶδος ὑπὸ ἐξαφάνισιν¹². Καὶ πενήντα χρόνια μετὰ τὸ 529 ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Σλάβων ἐπέφερε τὸ ὁριστικὸ τέλος τῆς Ἀθήνας.

“Ὅσοι ἐπείγονται νὰ προσδώσουν μιὰ κάποια ἀξία στὴν ὑποτιθέμενη ἀναστολὴ τῆς λειτουργίας τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ τὸ 529 μ.Χ. θὰ ἐπιστράτευαν ἐδῶ ἐνδεχομένως ἓνα τελευταῖο ἐπιχειρήμα: ὅτι εἶχε μὲν ὑπάρξει μιὰ μεγάλη παρακμὴ τῆς Ἀθήνας κατὰ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες, ἀλλὰ ἡ παρακμὴ αὐτὴ δὲν εἶχε σημάνει ἓναν ὁριστικὸ θάνατο. Ἡ Ἀθῆνα κατ’ αὐτοὺς εἶχε ἦδη ἀρχίσει νὰ συνέρχεται καὶ νὰ διεκδικεῖ ἐκ νέου τὸν τίτλο τοῦ κέντρου τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μετὰ τὴν ἀνάληψη τῆς ἡγεσίας τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τὸν Πρόκλο (περ. 410-485 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος σὲ ἀρχαιολατρικοὺς κύκλους ἐξυψώνεται σὲ ἀφειδῶς ἐξυμνούμενο φιλοσοφικὸ πρότυπο.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ἐν προκειμένῳ ἓνα περιστατικὸ ποὺ μᾶς παραδίδει ὁ μαθητὴς καὶ βιογράφος τοῦ Πρόκλου Μαρίνος ὁ Νεαπολίτης: “Ὅταν ὁ νεαρὸς Πρόκλος ἔφθανε τὸ σούρουπο στὴν Ἀκρόπολι τῆς Ἀθήνας, ὁ φύλακας τὸν εἶδε νὰ πλησιάζει ἀπὸ μακριά, τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ ὁ ἴδιος ἐτομαζόταν νὰ κλειδώσει τὴν πύλη, καὶ ὅταν ὁ Πρόκλος πλησίασε, τοῦ εἶπε: «Ἀληθινά, ἂν δὲν ἐρχόσουν, θὰ ἔκλεινα»¹³.

12. William Gordon Holmes, *The age of Justinian and Theodora. A history of the sixth century A.D.*, vol. II, George Bell, London 1907, σελ. 425-426.

13. Μαρίνου Νεαπολίτου, *Πρόκλος ἢ Περὶ εὐδαιμο-*

Δὲν δυσκολευόμαστε ἀσφαλῶς νὰ ἀντιληφθοῦμε πόσο εὐκόλα αὐτὰ τὰ λόγια προσλαμβάνουν συμβολικὸ νόημα στὸν νοῦ τῶν παλαιῶν καὶ σύγχρονων ὑμνητῶν τοῦ Πρόκλου: Ἡ Ἀθῆνα κινδύνευε νὰ σβῆσει, ἀλλὰ ὁ Πρόκλος τὴν ἔσωσε. Ἡ Πολύμνια Ἀθανασιάδη μάλιστα θεωρεῖ ὅτι τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ προεκλήθη ἀπὸ τὴ μεγάλη ἀκμὴ τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ Δαμασκίου στὴν Ἀθῆνα¹⁴.

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἀπαντήσουμε σὲ τέτοιες ἐνστάσεις. Πρῶτ’ ἀπ’ ὅλα, εἰλικρινὰ θὰ δυσκολευόμασταν πολὺ νὰ θεωρήσουμε τὸν θεωρητικὸ μυστικισμὸ τοῦ Πρόκλου ὡς ἀκμὴ τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἂν ἡ διδασκαλία τοῦ Πρόκλου εἶχε δώσει μιὰ προσωρινὴ αἴγλη στὴν Ἀθῆνα, ἡ παρακμὴ εἶχε συνεχισθεῖ ἀμείωτη μετὰ τὸν θάνατό του τὸ 485 μ.Χ., παρὰ τὴν ὑπαρξὴ μεμονωμένων ἱκανῶν διδασκάλων, ὅπως παρατηρεῖ ἦδη ὁ John Bury¹⁵. Ἡ παρακμὴ ἦταν τόσο ἀναπόφευκτη, ὥστε ὁ Δαμάσκιος μᾶς γνωρίζει ὅτι οἱ Νεοπλατωνικοὶ τῆς Ἀθήνας ἀντιλαμβάνονταν τὴν ἀποστολή τους ὡς μιὰ προσπάθεια γιὰ τὴ σωτηρία τῆς φιλοσοφίας ποὺ κατρακυλοῦσε¹⁶, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πρόκλος φοβόταν ὅτι πλησίαζε ἡ ὥρα

νίας, ed. R. Masullo, 10.261-265: «Ἀναβάντι δὲ αὐτῷ καὶ εἰς τὴν ἄκραν περιτυγχάνει ὁ θυρωρὸς πρὸς τῆ εἰσόδῳ, ἦδη τὰς κλεῖς ἐπιτιθέναι μέλλον ταῖς θύραις, ὥστε καὶ εἰπεῖν πρὸς αὐτόν (ἐπ’ αὐτῶν δὲ ἐρῶ τῶν τοῦ ἀνθρώπου ῥημάτων): “ἀληθῶς, εἰ μὴ ἤλθες, ἔκλεινον”».

14. Polymnia Athanassiadi, *Damascius, The Philosophical History*, ΑΠΑΜΕΙΑ, Ἀθῆνα 1999, σελ. 45.

15. John B. Bury, *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian*, vol. II, Macmillan & Co. Ltd, London 1923, σελ. 369.

16. Δαμασκίου, *Βίος Ἰσιδώρου* (ap. Photium), ed. C. Zintzen, ἀπ. 230: «Παρήνει δὲ Συριανὸν καὶ Ἥγιαν ὁ Ἰσιδώρος ὡς χρεῶν εἶπ φιλοσοφίαν ὑπορρέουσαν ἀνασώσασθαι».

Ἡ Ἀκαδημία τῶν Νεοπλατωνικῶν, λοιπόν, πρῶτον μὲν δὲν ἀποτελεῖ ἱστορικὴ συνέχεια τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, δεύτερον δὲν ἀποτελεῖ φιλοσοφικὴ συνέχειά της, τρίτον δὲν ἀντιπροσωπεύει μιὰ περίοδο ἀκμῆς γιὰ τὴ φιλοσοφία. Τέταρτον, ὅπως εἶδαμε νὰ σημειώνει ὁ Nigel Wilson, δὲν δικαιούμαστε νὰ ὑποθέσουμε κἂν ὅτι κατεῖχε τοὺς ἀρχικοὺς χῶρους τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνα.

νὰ ἐγκαταλείψει ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία τὴν Ἀθήνα¹⁷. Ὅλα αὐτὰ δὲν μαρτυροῦν ἀσφαλῶς μιὰ αἴσθησις ἀκμῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς Ἀθήνας. Ἄλλωστε, ὁ Thomas Whittaker ἐκτιμᾷ ὅτι ἀκόμη καὶ τὸ προαναφερθὲν ἀνέκδοτο ἀπὸ τῆ ζωῆ τοῦ Πρόκλου δείχνει ἀπλῶς τὸ αἶσθημα ποῦ ἦδη ὑπῆρχε στὴ σχολὴ γιὰ τὶς προοπτικὲς της γιὰ τὸ μέλλον¹⁸.

Ἡ κοινὴ παρακμὴ τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας σὲ αὐτὴν μαρτυρεῖται καὶ στὸ διαλογικὸ ἔργο τοῦ Αἰνεῖα τοῦ Γαζαίου *Θεόφραστος*, τὸ ὁποῖο εἶναι γραμμμένο πάνω στὰ πρότυπα τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Ἡ «ὑπόθεσις» τοῦ διαλόγου ἐμφανίζει ἕνα φιλομαθῆ νέο ἀπὸ τὴ Συρία, κάποιον Εὐξίθειο ἢ Ἀξίθειο, νὰ ἀποφασίζει νὰ μεταβεῖ στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ δεῖ «ἂν ἀπομένει ἐκεῖ ἀκόμη κανένας σοφός»¹⁹. Ἡ κακοκαιρία ὁμως ρίχνει τὸ πλοῖο στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὅπου γιὰ καλὴ του τύχη βρίσκεται ἦδη τρεῖς ἡμέρες

«τὸ μέγα κλέος τῶν Ἀθηνῶν ὁ Θεόφραστος»²⁰. Ὁ Θεόφραστος εἶναι πρόθυμος νὰ δεῖ στὸ πρόσωπο τοῦ Εὐξίθειου ἕναν παλιό του φίλο, στὸν βαθμὸ ποῦ εἶναι καὶ αὐτὸς ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ἐραστὴς τῆς φιλοσοφίας, πράγματος ὠραίου, ἀλλὰ καὶ σπανίου. Καὶ ὁ Θεόφραστος ἐξηγεῖ τί ἐννοεῖ, προσθέτοντας τὸ ἐξῆς ἐξαιρετικὰ ἀποκαλυπτικὸ γιὰ τὸ θέμα μας: ὅτι ἀκόμη καὶ στὴν Ἀθήνα, ὅπου κατ' ἐξοχὴν ἔλαμψε ἡ φιλοσοφία, τώρα εἶναι «παντελῶς ἄγνωστη» καὶ ριγμένη στὸ μηδέν²¹. Ὁ Εὐξίθειος ἀναλογίζεται ὅτι μάταια θὰ πῆγαινε στὴν Ἀθήνα²². Ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Αἰνεῖα τοῦ Γαζαίου εἶναι ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὴ, διότι τοποθετεῖται χρονικὰ στὴν περίοδο ἀκριβῶς πρὶν τὸ κομβικὸ 529 μ.Χ. (ὁ Αἰνεῖας ὁ Γαζαῖος ἔζησε τὸ 460-518).

Αὐτὴ ἡ ζοφερὴ πραγματικότητα τῆς Ἀθήνας τοῦ 529 μ.Χ., ἡ ὁποία πρακτικὰ συρρικνώνει στὸ ἐλάχιστο τὴν ὅποια

17. Δαμασκίου, ὁ.π., ἀπ. 151: «δεδιῶς δ' ὁ Πρόκλος περὶ τῆ Πλάτωνος χρυσιῆ τφόντι σειρηῶ, μὴ ἡμῖν ἀπολίπη τὴν πόλιν τῆς Ἀθήνας».

18. Thomas Whittaker, *The Neoplatonists. A study in the history of Hellenism*, Georg Olms, Hildesheim 1987⁴ (ed. pr. Cambridge 1928), σελ. 157.

19. Αἰνεῖου Γαζαίου, *Θεόφραστος*, ed. J.- P. Migne, PG 85, 876.16-17: «τὰς Ἀθήνας ἐξήτιον εἴ τίς ποῦ σοφός παρὰ Ἀθηναίους ὑπολείπεται».

20. Αἰνεῖου Γαζαίου, ὁ.π., PG 85, 876.24-25.

21. Αἰνεῖου Γαζαίου, ὁ.π., PG 85, 877.5-9: «Ἡ μάλα μοι παλαιὸς φίλος Ἀξίθειος, εἶγε φιλοσοφίας ἐραστής. Καλὸν γὰρ καὶ σπάνιον τὸ χρῆμα· ἐπεὶ καὶ παρ' Ἀθηναίους, ἐνθα μάλιστα διεφάνη φιλοσοφία, παντελῶς ἄγνωστος καὶ ἐς τὸ μηδὲν ἀπέχρηπται».

22. Αἰνεῖου Γαζαίου, ὁ.π., PG 85, 877.10: «Μάτην ἄρα πρὸς Ἀθηναίους ἐκομιζόμεν».

ἀρνητική ἐντύπωση θὰ μποροῦσε νὰ προκαλέσει τὸ ὑποτιθέμενο διάταγμα τοῦ Ιουστινιανοῦ, δὲν πρέπει νὰ διαφεύγει τῆς προσοχῆς τοῦ σύγχρονου ἐρευνητῆ. Ὁ Alan Cameron σημειώνει ὅτι ἡ γενική παρακμὴ τῆς ἀθηναϊκῆς εὐημερίας τὸν ἔκτο αἰῶνα ἔχει πολὺ συχνὰ περάσει ἀπαρατήρητη ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς μελετητές²³. Ὁ Herbert Hunger δὲν δείχνει μὲν ἐνήμερος τῆς σύγχρονης ἀμφισβήτησης τῆς παραδεδομένης ἀντίληψης γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ 529 μ.Χ.²⁴, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα κάνει λόγο γιὰ τὸ «ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπερτονισμένο κλείσιμο τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας»²⁵. Ὁ Jean Sirinelli δέχεται μὲν ὅτι ἡ Ἀθήνα, ἡ πόλις στὴν ὁποία γεννήθηκε ὁ πλατωνισμός, ἦταν ἀπὸ αἰῶνων μιὰ πόλις σύμβολο, ἀλλὰ προσθέτει ὅτι ἴσως δὲν ἦταν πλέον τίποτε ἄλλο πέρα ἀπ' αὐτό²⁶. Ἀκόμη καὶ ὁ Edward Gibbon, μ' ὄλη τὴ σπουδὴ του νὰ ἐνοχοποιήσει τὸν χριστιανισμό γιὰ τὴν πτώση τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ 529 μ.Χ. ἡ Ἀθήνα εἶχε ἤδη ἀπὸ μακροῦ παρακμάσει ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο της μεγαλεῖο, καὶ περιορίζεται νὰ καταλογίσει στὸν Ιουστινιανὸ τὴν καταστροφὴ «τέτοιων ἀξιοσέβαστων ἐρειπίων»²⁷.

Ἔοια τὰ παραπάνω ἦκιστα συνάδουν πρὸς τὴν προβαλλόμενη εἰκόνα τῆς σφίζουσας ἀπὸ φιλοσοφικὴ ζωὴ Ἀθήνας, ποὺ ὁ Ιουστινιανὸς καταδίκασε σὲ θάνατο τὸ 529 μ.Χ., σηματοδοτώντας τὸ ὀριστικὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ Karl Krumbacher ἔχει ἀσφαλῶς δίκιο, ὅταν σημειώνει ὅτι «ἡ νεοπλατωνικὴ Ἀκαδημία τῆς Ἀθήνας ἦταν ἓνα ἀσίμαντο σημεῖο μέσα στὸν ἐκτενῆ ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμον καὶ τὸ κλείσιμό της δὲν ἐπέφερε καμμία ἀναταραχὴ ἢ ἀλλαγὴ στὴ συνοχὴ τοῦ συνόλου. Φαίνεται ὅτι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ μαθητὲς, ποὺ ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ ἐθίγησαν ἄμεσα ἀπὸ τὸ διάταγμα, ἦταν λίγοι στὸν ἀριθμὸ καὶ μᾶλλον μικρῆς σημασίας, καὶ εἶχαν ἀπὸ πολὺ καιρὸ χάσει τὴν ἐπαφὴ τους μὲ τὸν κόσμον»²⁸.

δ. Τοπογραφικὴ ἀσυνέχεια

Ἡ Ἀκαδημία τῶν Νεοπλατωνικῶν, λοιπόν, πρῶτον μὲν δὲν ἀποτελεῖ ἱστορικὴ συνέχεια τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας, δεύτερον δὲν ἀποτελεῖ φιλοσοφικὴ συνέχειά της, τρίτον δὲν ἀντιπροσωπεύει μιὰ περίοδο ἀκμῆς γιὰ τὴ φιλοσοφία. Τέταρτον, ὅπως εἶδαμε νὰ σημειώνει ὁ Nigel Wilson, δὲν δικαιούμαστε νὰ ὑποθέσουμε κἂν ὅτι κατεῖχε τοὺς ἀρχικούς χώρους τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνα²⁹. Εἶναι χρήσιμο νὰ σταθοῦμε καὶ σὲ αὐτὸ τὸ τελευταῖο σημεῖο. Κάποια σημεῖα στὴν ἀνάλυσί μας ἴσως φανοῦν λεπτομέρειες, ἀλλὰ δὲν παύουν νὰ εἶναι ἀπαραίτητα,

23. Alan D. E. Cameron, "The last days of the Academy in Athens", *Proceedings of the Cambridge Philosophical Society* 195 (1969), σελ. 8.

24. Τὴν ἀμφισβήτηση αὐτὴ θὰ παρουσιάσουμε ἀναλυτικὰ σὲ προσεχῆ μελέτη μας.

25. Herbert Hunger (ed.), *Das byzantinische Herrscherbild, Wege der Forschung* 341, Darmstadt 1975, σελ. 342.

26. Jean Sirinelli, *Τὰ παιδιὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἑλληνικὴ γραμματολογία τῶν ἑλληνιστικῶν, τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ τῆς ὑστερῆς ἀρχαιότητος, 334 π.Χ. - 519 μ.Χ., μετάφρ. Σοφίας Μπίνα-Σωτηροπούλου, Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 2001, σελ. 737.*

27. Edward Gibbon, *The history of the decline and fall of the Roman empire*, ed. William Smith, vol. V, John Murray, London 1862, σελ. 89.

28. Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1897, σελ. 20.

29. Nigel G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, Duckworth, London 1983, σελ. 37 (= Nigel G. Wilson, *Οἱ λόγιοι στὸ Βυζάντιο*, μετάφρ. Νικ. Κονομῆ, Ἀθήνα 1991, σελ. 58).

προκειμένου να καταδειχθεί ότι και σε αυτό το σημείο μπορούμε να επικαλεσθούμε άπολύτως ασφαλή στοιχεία.

Με δεδομένο ότι τα περισσότερα μεγάλα κτήρια της Αθήνας καταστράφηκαν από την επιδρομή των Ερούλων το 267 μ.Χ., είναι πολύ πιθανόν τη χρονολογία αυτή να καταστράφηκε και το συγκρότημα της Ακαδημίας του Πλάτωνα. Ακόμη όμως και αν δεν καταστράφηκε, είναι βέβαιον ότι εγκαταλείφθηκε και αφέθηκε στη φθορά του χρόνου μέχρι το 396 μ.Χ. και την επιδρομή των Βησιγόθων του Αλαρίχου. Στη δεύτερη αυτή μεγάλη επιδρομή των βαρβάρων η Αθήνα κατάφερε να εξαγοράσει τη σωτηρία της, αλλά οι Βησιγόθοι αφέθηκαν ελεύθεροι να καταστρέψουν τα πάντα καθ' όδον προς τα Μέγαρα. Όπως επισημαίνει η Alison Frantz, η Ακαδημία βρίσκεται ακριβώς στον δρόμο προς τα Μέγαρα, και είναι εξαιρετικά άπιθανο να γλίτωσε από την καταστρεπτική μανία των βάρβαρων Βησιγόθων³⁰.

Ίσως διερωτηθεί κανείς ποῦ λοιπόν παρέδιδαν τα μαθήματά τους οι Νεοπλατωνικοί της Αθήνας. Ο J. P. Lynch υποστηρίζει ότι δεν υπήρχε στην Αθήνα κάποιο «πανεπιστήμιο» κατά τα σημερινά πρότυπα, και οι διδάσκαλοι της φιλοσοφίας παρέδιδαν μαθήματα στις οικίες τους³¹. Από αυτή την άποψη ο Nigel Wilson εκτιμᾷ ότι είναι ανακριβές

Σήμερα μπορούμε πλέον να ισχυρισθούμε με απόλυτη σχεδόν βεβαιότητα ότι γνωρίζουμε πολύ περισσότερα για την ἔδρα τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας. Ὁ Μαρίνος ὁ Νεαπολίτης στή βιογραφία τοῦ Πρόκλου μᾶς μεταφέρει μιὰ πραγματικά πολὺτιμη πληροφορία, γράφοντας ὅτι ὁ Πρόκλος θεωροῦσε τὴν κατοικία του «ἀρμοδιωτάτη», δηλαδή καταλληλότερη, καὶ αὐτὸ γιὰ δύο λόγους: πρῶτον, γιατί ἦταν ἐπίσης κατοικία τοῦ «πατέρα» του Συριανοῦ καὶ τοῦ «προπάτορός» του Πλουτάρχου, ὅπως συνήθιζε νὰ τοὺς ἀποκαλεῖ, δηλαδή τῶν δύο φιλοσόφων ποὺ εἶχαν πρὶν ἀπὸ αὐτὸν τὴ διεύθυνση τῆς σχολῆς· καὶ δεύτερον, γιατί βρισκόταν κοντὰ στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὸ πλυσίον τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἱερὸ τοῦ Διονύσου καὶ φαινόταν ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῆς Ἀθηνᾶς³³.

Σὲ αὐτὸ τὸ τόσο ἀποκαλυπτικὸ κείμενο ὁ Μαρίνος προσδιορίζει ἐπακριβῶς τὴ θέση τῆς κατοικίας τοῦ Πρόκλου, ἡ ὁποία μάλιστα περνοῦσε στὰ χέρια τοῦ ἐκάστοτε σχολάρχου: πρῶτα τοῦ Πλουτάρχου, κατόπιν τοῦ Συριανοῦ, κατόπιν τοῦ Πρόκλου. Ἡ κατοικία αὐτή, ποὺ βρισκόταν προφανῶς στοὺς δυτικὸς πρόποδες τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ἦταν κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἡ οἰκία τοῦ Ἰδρυτῆ τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας Πλουτάρχου,

28 (= Nigel G. Wilson, *Οἱ λόγοι στὸ Βυζάντιο*, σελ. 48).

33. Μαρίνου Νεαπολίτου, *Πρόκλος ἢ Περί εὐδαιμονίας*, ed. R. Masullo, 29.727-733: «Καὶ γὰρ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐντυχήμασιν, ἀρμοδιωτάτη αὐτῷ καὶ ἡ οἴκησις ὑπῆρξεν, ἦν καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Συριανὸς καὶ ὁ προπάτωρ, ὡς αὐτὸς ἐκάλει, Πλουτάρχος ἦκισαν, γείτονα μὲν οὖσαν τοῦ ἀπὸ Σοφοκλέους ἐπιφανοῦς Ἀσκληπιείου καὶ τοῦ πρὸς τῷ θεάτρῳ Διονυσίου, ὀρωμένην δὲ ἢ καὶ ἄλλως αἰσθητὴν γιγνομένην τῇ ἀκροπόλει τῆς Ἀθηνᾶς».

να μιλάμε ἀκόμη καὶ γιὰ «σχολή»³²!

30. Alison Frantz, "From paganism to Christianity in the temples of Athens", *Dumbarton Oaks Papers* 19 (1965), σελ. 190.

31. J. P. Lynch, *Aristotle's School. A study of a Greek educational institution*, Berkeley, Cal. 1972, σελ. 174-175.

32. Nigel G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, σελ.

Ὅχι ἀπλῶς δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο ὅτι ἐξεδόθη ποτὲ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ σχετικὸ μὲ τὴ νεοπλατωνικὴ σχολὴ τῆς Ἀθήνας, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἡ σύγχρονη ἔρευνα τείνει νὰ συμφωνήσῃ ὅτι τέτοιο διάταγμα δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξέδωσῃ ὁ Ἰουστινιανὸς τέτοιο διάταγμα –πρᾶγμα ποῦ δὲν εἶναι καθόλου σίγουρο ὅτι ἔγινε–, καὶ ἡ νεοπλατωνικὴ Ἀκαδημία τῆς Ἀθήνας νὰ ἔκλεισε τὸ 529 μ.Χ. –ἂν καί, ὅπως θὰ δοῦμε προσεχῶς, οὔτε κἂν αὐτὸ δὲν εἶναι σίγουρο ὅτι ἔγινε(!)–, ἓνα πρᾶγμα συνάγεται μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ἀπὸ τὰ παραπάνω: ὅτι ἡ ἐν λόγῳ νεοπλατωνικὴ Ἀκαδημία τῆς Ἀθήνας δὲν ἦταν οὔτε ἱστορικὴ, οὔτε φιλοσοφικὴ, οὔτε κἂν γεωγραφικὴ συνέχεια τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνα.

καὶ μετὰ τὸν θάνατό του παραχωρεῖτο στὸν ἐκάστοτε σχολάρχῃ καὶ χρησίμευε ὡς ἔδρα τῆς Ἀκαδημίας. Σημειωτέον ὅτι ὁ Μαρίνος δὲν ἐνδιαφερόταν τόσο νὰ προσδιορίσῃ τὴ γεωγραφικὴ θέσι τῆς κατοικίας, ὅπως παρατηρεῖ εὐστοχῶτα ὁ Arja Karivieri, ἐξ οὗ καὶ δὲν μνημονεύει κἂν τὸ Ὑδεῖο τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, καὶ κατονομάζει μόνον ἐκ παραδρομῆς τὸ Διονυσιακὸ θέατρο, τὰ δύο σημαντικώτερα σημεῖα ἀναφορᾶς στὴ δυτικὴ πλαγιά τῆς Ἀκρόπολης· ὁ Μαρίνος ἐπιθυμοῦσε ἀπλῶς νὰ τονίσει τὴν ἐγγύτητα τῆς κατοικίας τοῦ Πρόκλου πρὸς τὰ ἱερὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, γιὰ νὰ θέσῃ τὸν Πρόκλο καὶ τὴν Ἀκαδημία ὑπὸ τὴ σκέπη τῶν τριῶν αὐτῶν θεῶν³⁴. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ σύγχρονος μελετητὴς βρίσκεται παρὰ

πᾶσαν προσδοκίαν νὰ γνωρίζῃ μὲ κάθε λεπτομέρεια τὴ θέσι τῆς κατοικίας τοῦ Πρόκλου καὶ πιθανῆς ἔδρας τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας.

Ἡ γνώση μας γιὰ τὴν κατοικία τοῦ Πρόκλου καὶ πιθανῆς ἔδρας τῆς Ἀκαδημίας δὲν περιορίζεται ὁμως πλέον μόνο στὴ μαρτυρία τοῦ Μαρίνου. Τὸ 1955, κατὰ τὶς ἐργασίες διάνοξης τῆς ὁδοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία διενήργησε ἀνασκαφὴς στοὺς νότιους πρόποδες τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, οἱ ὁποῖες ἔφεραν στὸ φῶς ἓνα κτήριο ποῦ φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνεται πλήρως στὰ ὅσα γράφει ὁ Μαρίνος γιὰ τὴν κατοικία τοῦ Πρόκλου. Τὸ κτήριο αὐτὸ ἔλαβε τὴν κωδικὴ ὀνομασία «Κτήριο X», ὁμως ὁ ἴδιος ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν ἀνασκαφῶν Μηλιάδης ἔσπευσε νὰ τὸ συνδέσῃ μὲ τὸ κείμενο τοῦ Μαρίνου³⁵.

34. Arja Karivieri, "The 'House of Proclus' on the southern slope of the Acropolis. A contribution", ἐν Paavo Castrén (ed.), *Post-Herulian Athens. Aspects of life and culture in Athens AD 267-529*, Helsinki 1994, σελ. 130.

35. Ἰ. Μηλιάδης, «Ἀνασκαφαὶ νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως», *Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας* (1955), σελ. 36-52.

Ἄλλωστε, πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση συντείνουν πέραν τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα:

α) Ἡ κατασκευὴ τοῦ κτηρίου τοποθετεῖται χρονικὰ στὴν περίοδο ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Βησιγότθων, δηλαδὴ περὶ τὸ 400 μ.Χ., μεῖς ἄλλα λόγια τότε ἀκριβῶς πὸν μποροῦμε νὰ εἰκάσουμε ὅτι θὰ εἶχε κτισθεῖ ἡ κατοικία τοῦ Πλουτάρχου καὶ κατοπινὴ ἔδρα τοῦ ἐκάστοτε σχολάρχου τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας.

β) Μέσα στὸ κτήριο ἢ κοντὰ σὲ αὐτὸ βρέθηκε μιὰ μαρμαρίνη κεφαλὴ φιλοσόφου, ἡ ὁποία ἐκτίθεται σήμερα στὸ μουσεῖο τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ πιθανολογεῖται ὅτι εἰκονίζει τὸν ἰδρυτὴ τῆς σχολῆς Πλούταρχο.

γ) Τὸ σχέδιο τοῦ Κτηρίου X, ὅπως ἐπισημαίνει ἡ Alison Frantz, ἀνταποκρίνεται πλήρως στὰ ὅσα γνωρίζουμε ἀπὸ ἀλλοῦ γιὰ τὸ σχέδιο τῶν κτηρίων πὸν συνήθως χρησιμοποιοῦνταν αὐτὴν τὴν περίοδο ὡς σχολές³⁶.

Τὰ παραπάνω στοιχεῖα, σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὸ γεγονός ὅτι τὸ Κτήριο X ἀνταποκρίνεται ἀπολύτως στὶς γεωγραφικὲς πληροφορίες τοῦ Μαρίνου, ἀποδεικνύουν ὅτι κατὰ πᾶσα πιθανότητα μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Κτηρίου X ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἔφερε στὸ φῶς τὴν κατοικία τοῦ ἐκάστοτε σχολάρχου καὶ ἔδρα τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας! Ἄν τὸ κτήριο αὐτὸ ἐγκαταλείφθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ ἔκτου αἰῶνα, ὅπως καὶ εἶναι πιθανὸν νὰ συνέβη, τότε πιθανώτατα ἡ ἔδρα τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας μεταφέρθηκε σὲ ἕνα ἄλλο

κτηριο, τὸ ὁποῖο ἀνεσκάφη βορείως τοῦ Ἀρείου Πάγου τὸ 1970 (Κτήριο C): ἴσως αὐτὸ τὸ κτήριο νὰ ἦταν ἡ κατοικία τοῦ Δαμασκίου καὶ ἔδρα τῆς Ἀκαδημίας τὸ ἐπίμαχο 529 μ.Χ.³⁷ Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὑπὸ τὸ φῶς ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων φαίνεται πλέον κοινὸς τόπος νὰ ὑποστηρίζουμε ὅτι ἡ ἔδρα τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀκαδημίας δὲν εἶχε τὴν παραμικρὴ σχέση μετὰ τὴν Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα.

Συμπέρασμα

Θὰ ἐπανέλθουμε σὲ ἄλλη εὐκαιρία, γιὰ νὰ δεῖξουμε ὅτι ὄχι ἀπλῶς δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο ὅτι ἐξεδόθη ποτὲ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ σχετικὸ μετὰ τὴ νεοπλατωνικὴ σχολὴ τῆς Ἀθήνας, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἡ σύγχρονη ἔρευνα τείνει νὰ συμφωνήσει ὅτι τέτοιο διάταγμα δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξέδωσε ὁ Ἰουστινιανὸς τέτοιο διάταγμα –πράγμα πὸν δὲν εἶναι καθόλου σίγουρο ὅτι ἐγινε–, καὶ ἡ νεοπλατωνικὴ Ἀκαδημία τῆς Ἀθήνας νὰ ἐκλείσει τὸ 529 μ.Χ. –ἂν καί, ὅπως θὰ δοῦμε προσεχῶς, οὔτε κἂν αὐτὸ δὲν εἶναι σίγουρο ὅτι ἐγινε!–, ἕνα πρᾶγμα συνάγεται μετὰ ἀπόλυτη βεβαιότητα ἀπὸ τὰ παραπάνω: ὅτι ἡ ἐν λόγω νεοπλατωνικὴ Ἀκαδημία τῆς Ἀθήνας δὲν ἦταν οὔτε ἱστορικὴ, οὔτε φιλοσοφικὴ, οὔτε κἂν γεωγραφικὴ συνέχεια τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνα.

Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

36. Alison Frantz, "From paganism to Christianity in the temples of Athens", *Dumbarton Oaks Papers* 19 (1965), σελ. 193.

37. Βλ. γιὰ παράδειγμα Polymnia Athanassiadi, *Damascius, The Philosophical History*, Appendix I, σελ. 343-347.

Η ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ CLAIRE PRÉAUX

Ἐπὶ χιλιετίες ὁ ἱστορικὸς Διόδωρος διαλαλεῖ: «Μίνως πρῶτος Ἑλλήνων ναυτικὴν δύναμιν ἀξιόλογον συστησάμενος ἐθαλαττοκράτησε...», «διόπερ ἐν ταῖς νήσοις ἅμα καὶ κατὰ τὴν Ἀσίαν τὰς ἐπωνυμίας ἔχουσι Κρητῶν λιμένες καὶ Μινῶαι καλούμεναι»¹.

Ὅμως διάδοσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας δὲν παρατηρεῖται μόνον «κατὰ τὴν Ἀσίαν». Ὁμολογουμένως εὐγλωττοὶ εἶναι οἱ τίτλοι δημοσιευμάτων ἐπιφανῶν ἐπιστημόνων, ὅπως τῶν G. Pugliese Carratelli, «Μὲ τὰ σημεῖα τῆς αἰολικῆς γραφῆς μινωϊκῆς καταγωγῆς»², ἐπίσης «Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν μυκηναϊκῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἰταλία», τοῦ Jean Bérard, «Προαλφαβητικὴ γραφὴ στὴν Ἰταλία»³, E. Peruzzi, «Ἡ μινωϊκὴ εἶναι ἰνδοευρωπαϊ-

1. Αχ. Γ. Λαζάρου, *Ἑλληνισμὸς καὶ λαοὶ ΝΑ Εὐρώπης*, Ἀθήνα 2009, τ. Α' 150. Διοδώρου *Συκελιώτου, Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη*, Δ' 60, 3.10-4.1 καὶ Ε' 84, 2.1-3.
2. G. Pugliese Carratelli, "Sui segni di scrittura eoliani di origine minoica", *Κωκάλος* 1, 1955, 5-9, καὶ Λαζάρου, ἔ.ἄ., 149.
3. J. Bérard, "Écriture pré-alphabétique en Italie", *Minos*, 2, II, 1956 κ.έ.

κί;»⁴. Ὁ δὲ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἰ. Προμπονάς τείνει στὴν ταῦτισι τῆς λεγόμενης «Προελληνικῆς» μὲ τί

4. E. Peruzzi, "Il minocio è indoeuropeo?", *Achei nell' Etruria e nel Lazio?*, *PP* 17 (1962), 2-25. Λαζάρου, ἔ.ἄ., 157.

«νέα ελληνική»⁵. Μάλιστα, κυκλοφορείται μιὰ νέα πολιτισμική πρόταση, με τίτλο *Ἡ παλαιότητα τῆς νέας ἑλληνικῆς*, τοῦ διδάκτορος τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου Χρ. Δάλκου.

Ἀπὸ τὴν κρητο-μυκηναϊκὴ περίοδο καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα κατακτᾷ βαθμιαία ὄλο τὸν τότε γνωστὸ κόσμον καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ὑπεροχὴ ἔναντι τῶν ἄλλων, ἀκόμη καὶ τῆς λατινικῆς. Σημαντικὴ παράσταση τῆς ἐξαπλώσεως τῆς ἑλληνικῆς προσφέρει ὁ Ἀδριανουπολίτης Ἀριστείδης, ρητοροδιδάσκαλος στὴν Ἀλεξάνδρεια, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} αἰ. μ.Χ.: «*Ἀπασαὶ γὰρ αἱ πόλεις καὶ πάντα τὰ τῶν ἀνθρώπων γένη πρὸς ὑμᾶς καὶ τὴν ὑμετέραν δίαίταν καὶ φωνὴν ἀπέκλινε. [...] καὶ ταύτην μίαν φωνὴν κοινὴν ἅπαντες τοῦ γένους ἐνόμισαν, καὶ δι' ἡμῶν ὁμόφωνος γέγονε πᾶσα ἡ οἰκουμένη...*»⁶. Σὲ βαθυστόχαστη ἀνακοίνωση, τὴν ὁποία ἐπιγράφει «*De Delphes à l'Οxus*», ὁ Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Louis Robert διακηρύσσει ὅτι «εἰς τὴν πόλιν ταύτην, τὴν ἰδρυθεῖσαν εἰς τὰ πέρατα τοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένου κόσμου, ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι Δελφικὴ». Ὁ δὲ ὁμόλογός του Διονύσιος Ζακυθινὸς σὲ ἀνακοίνωσή του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν με θέμα «Ἡ οἰκουμενικὴ πορεία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης» δανείζεται ἀπὸ τὸν Robert καὶ μεταφέρει στίχους καὶ κείμενα ποὺ σφύζουν ἑλληνικῆς σοφίας καὶ ἐκφραστικῆς ἀρτιότητος, ὅπως οἱ ἐπόμενες παραινέσεις:

*Παῖς ὢν κόσμος γίνου,
ἡβῶν ἐγκρατής,
μέσος δίκαιος,
πρεσβύτης εὐβουλος,
τελευτῶν ἄλυπος.*

Κατὰ τὸν Ζακυθινὸ, «ὁ Ἑλλῆν ἀναγνώστης ἴσταται ἔκθαμβος. Ἡ ἀπροσδόκητος αὐτῆ εὐτυχία εἰς τὰ πέρατα τῆς Οἰκουμένης –τόσον ἀπῶτατα ὅσον καὶ οἰκεῖα– πληροῖ τὸν ἐπισκέπτην νομίμου ὑπερηφανεῖας»⁷.

Στὴν οἰκουμενικὴ διάσταση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐνίστανται οἱ Κάτωρες τῆς Ρώμης. «Ἀλλά», ὅπως παρατηρεῖ ὁ Μ. I. Finley, «οἱ Κάτωρες δὲν ἐπιβλήθηκαν. Ἡ βαθμιαία κατάκτηση τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου ἐπέφερε στὴ Ρώμην καὶ Ἰταλία πλημμύρα ἑλληνικῶν ἰδεῶν, ἑλληνικῶν λέξεων καὶ σκλάβων χρηστῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας»⁸. Ἀποδεδειγμένα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα γίνεται ὄργανο ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων τῆς Ἰταλίας σύμφωνα με τὶς ἐξειδικευμένες ἔρευνες τῶν Pierre Boyancé⁹, Johann Kramer¹⁰, Silvia Jannaccone¹¹ κ.ἄ.

Ἐξ ἄλλου, ἀδιάκοπα διακρίνεται ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ μέσῳ τῆς λατινικῆς. Κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Σορβόννης René Grousset, «ἡ ρωμαϊκὴ

5. I. Προμπονάς, «Φωνητικὰ φαινόμενα τῆς "προελληνικῆς" στὴ νέα ἑλληνικὴ;», *Ἐνεργεσίη*, Τόμος χαριστήριος στὸν Παναγιώτη I. Κοντό, τ. Α', 161.
6. Αἰλίου Ἀριστείδου, *Παναθηναϊκός*, 180.16-18, 26-28. Πρβ. Εὐλόγιος Κουρίλας, *Ἑλληνισμὸς καὶ χριστιανισμὸς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας*, Ἀθῆναι 1944, 36-37.

7. ΠΑΑ 58, 1983, τεύχος Α (1984), 476-513, ἰδίως 499.
8. M. A. Finley, *Les anciens grecs*, Paris 1973, κεφ. "Les Grecs et les Romains", σελ. 161.
9. P. Boyancé, "La connaissance du grec à Rome", *Revue des Etudes Latines* 34 (1956), 125.
10. J. Kramer, "L'influence du grec sur le latin populaire: quelques réflexions", *Studia Classica* 18 (1979), 127, σημ. 1 καὶ 131.
11. S. Jannaccone, *Recherches sur les éléments grecs du vocabulaire latin de l'Empire*, I, Roma 1950, 21-22.

αυτοκρατορία πραγμάτωσε την εξάπλωση της λατινικότητας και, μέσω αυτής, την είσοδο σύμπαντος του δυτικού κόσμου στον ελληνικό πολιτισμό. Ο μεσαιωνικός χριστιανισμός προωθεί την ένταξη, στον ίδιο ακριβώς πολιτισμό, του γερμανικού και του σλαβικού κόσμου...»¹². Στη Δύση άλλωστε, κατά τον J. Vendryès¹³, η ελληνική γλώσσα έφθασε μέχρι της Ίρλανδίας. Πρωτύτερα δὲ ὁ Δάντης, με ἄρκετὴ δόση ποιητικῆς ἀδειας, εἶχε ἐπεκτείνει τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ στοὺς λαοὺς τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἕως καὶ τοὺς Ρώσους¹⁴, ὥστε νὰ βασιζέται κάπως ὁ προβληματισμὸς τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων «περὶ τῆς πληρεστάτης συγγενείας τῆς Σλαβονο-Ρωσικῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἑλληνικὴν», δοθέντος ὅτι «μέσα ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐνδοσυγκριτικῆς μεθόδου, ἀναδεικνύεται καὶ ἐνισχύεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι μερικὰ τοῦλάχιστον στοιχεῖα τῆς νέας ἑλληνικῆς ποὺ θεωροῦνται κατὰ παράδοσιν σλαβικῆς προέλευσης μπορεῖ νὰ εἶναι παλαιότερα καὶ νὰ ἀνῆκουν στὸ ἀπώτατο παρελθὸν τῆς γραικικῆς (πρωτοελληνικῆς) γλώσσας...»¹⁵.

Πάλι μὲ πρῶτο σταθμὸ τὴν Ἰταλία, Μεγάλῃ Ἑλλάδα, συνεχίζεται ἡ ἑλληνικὴ γλωσσικὴ καὶ πολιτισμικὴ προσφορά. Ἀποκαλυπτικὴ εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Gustave d'Eichthal: «Οἱ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετανάστει

τῶν Ἑλλήνων προσίνεγκον εἰς τὴν Δύσιν λαμπρὸν εὐεργέτημα, μεταδώσαντες τὴν γλῶσσαν, τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες ἕως τότε ἀτελῶς πῶς παρ' αὐτῆς κατεῖχοντο»¹⁶.

Ἀνάλογες πρωτοβουλίες ἀναλαμβάνονται καὶ στὴν ἄλλοτε Βασιλίδα τῶν πόλεων Κωνσταντινουπόλη, ὅπου ἐνωρὶς ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀναγνωρίζεται ἡ ἑλληνικὴ¹⁷. Ἡ δὲ συγκατάνευσις τῶν σουλτάνων δὲν σημαίνει εὐγενικὴ μεταχείρισις, ἀλλὰ συμφέρουσα λύσις. Διότι «καὶ πολλοὶ τῶν ἐλλογίμων Ἀράβων τε καὶ Περσῶν ἀναγράφουσι...», ὅπως ἀναφέρει ὁ χρονογράφος τῆς Ἀλώσεως Κριτόβουλος ὁ Ἰμβριος, κατὰ τὸν ὅποιο «... ἡ τῶν Ἑλλήνων φωνή, μέγιστον ἔχουσα παρὰ πᾶσι τὸ κλέος. Ταῦτα δὲ οὐχ Ἑλλῆσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐσπερίοις ἅπασιν τῶν γενῶν, καὶ δὴ καὶ τοῖς ἔξω Σηπλῶν καὶ τοῖς τὰς βρετανικὰς νήσους οἰκοῦσι καὶ πολλοῖς ἄλλοις κοινὴ τις ἔσται φιλοτιμία καὶ θαῦμα εἰς τὴν ἐκείνων γλῶτταν ἐρμηνευθέντα, φιλέλλησί τε οὔσι καὶ τὰ τοιαῦτα σπουδαίοις». Ἐπιπρόσθετα, κατὰ τὸν ἐπίσης χρονογράφο τῆς Ἀλώσεως Λαόνικο Χαλ-

12. R. Grousset, *L'Empire du Levant. Histoire de la question d'Orient*, Paris 1949, 7.

13. J. Vendryès, "La connaissance du grec en Irlande au début du Moyen Age", *Revue des Etudes Grecques* 33 (1920), LII-LV.

14. *Revue des Etudes Roumaines* 5-6 (1960), 129, ὅπου ἡ παρουσίασις ἀπὸ τὸν G. Bonfante.

15. Πρβ. Χρ. Δάλκος, *Ἡ παλαιότητα τῆς νέας ἑλληνικῆς*, Ἀθήνα 2011, 55.

16. G. d'Eichthal, *La langue grecque, mémoires et notices* (1864-1884), précédé d'une notice sur les services rendus, par M.G. d'Eichthal, à la Grèce et aux études grecques, par le Marquis de Queux de Saint-Hilaire, Paris Hachette, 1887, σελ. 107-119 καὶ ἡ μετάφρασις (Μάρκου Ρενιέρη) σελ. 123-129.

17. Σπ. Λάμπρος, «Ἡ ἑλληνικὴ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα τῶν σουλτάνων», *Νέος Ἑλληνισμολογικὸς* 5 (1908), 40-78, 116-117· τοῦ ἰδίου, «Ἑλληνικὰ δημόσια γράμματα τοῦ σουλτάνου Βαγιαζήτ Β΄», *Νέος Ἑλληνισμολογικὸς* 5 (1908), 155-189. Dalegio d'A., "Le texte grec du traité conclu par les Génois avec Mehmet II le 1er Juin 1453", *Ἑλληνικὰ* 11 (1939), 115-124. Ἐλισάβετ Ζαχαριάδου, «Μὴ ἑλληνόγλωσση συνθήκη τοῦ Χηδῆρ Ἀιδίνουλου», *Byzantinische Zeitschrift* 55 (1962), 254-265.

κοκονδύλη, «... ἢ γε τῶν Ἑλλήνων φωνῆ πολλαχῆ ἀνά τὴν οἰκουμένην διέσπαρται...»¹⁸.

Ὁ Βολταῖρος, τὸν 18^ο αἰῶνα, ὡς προϋπόθεση ἐπιτυχίας τῶν σχεδίων τῆς Αἰκατερίνης Β΄ τῆς Ρωσίας, ἐπίδοξης αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, θέτει τὴν εἰσαγωγὴ στὸ κράτος τῆς ὡς ἐπίσημης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀντὶ τῆς ρωσικῆς ἢ ἄλλης εὐρωπαϊκῆς¹⁹. Διότι μετὰ τὴ λειτουργία τῶν τυπογραφείων καὶ τὴν κυκλοφορία ἑλληνικῶν ἐκδόσεων, μὲ τὶς ὁποῖες τονώνεται ὁ Διαφωτισμός, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀνταποκρίνεται πληρέστερα στὶς νέες προοπτικὲς καὶ λαμβάνει διαστάσεις παγκόσμιες. Σχεδὸν σύγκαιρα συζητεῖται πρόταση γιὰ ἀναγνώριση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ὡς ἐθνικῆς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς!

Κατὰ τὸν 19^ο αἰῶνα ὁ Gustave d'Eichthal, διαισθανόμενος τὴν εὐρωπαϊκὴ ἔνωση καὶ βαθύτερα τὴν παγκοσμιοποίηση, προτάσσει ὡς πρωταρχικὸ μέλημα τὴν ἀναζήτηση κοινῆ γλωσσικοῦ ὄργανου, διεθνοῦς γλώσσας, μὲ τὸ ἀκόλουθο σκεπτικὸ: «... Ἄν τοιοῦτον λοιπὸν εἶναι τὸ μέλλον, καὶ πιθανῶς τὸ προσεχὲς μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος, πρώτη συνέπεια τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου πρέπει νὰ εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ καθολικῆς γλώσσας, ἥτις, σεβομένη τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐθνικῶν διαλέκτων, τῶν ὀριζουσῶν καὶ ἐγγυωμένων τὴν ἀτομικότητα τῶν λαῶν, θέλει χρησιμεύει ὡς κοινὸν ὄργανον τῶν διεθνῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ μεταξὺ τῶν ἀτόμων, ἐνταυτῷ δὲ ὡς ἔκφρασις

τῶν ὑψηλῶν ἐκείνων ἀληθειῶν αἴτινες, οὔσαι ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ κοινὸς σύνδεσμος τῶν κοινωνιῶν, πρέπει ἔνεκα τούτου νὰ λάβωσιν ἀπανταχοῦ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μορφήν. [...] Εἶναι αὕτη ἡ γλῶσσα τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ἰπποκράτους καὶ τοῦ Θεοφράστου, τοῦ Εὐκλείδου καὶ τοῦ Ἀρχιμήδους· ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦ Ἀγίου Παύλου καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐνταυτῷ δὲ ἡ γλῶσσα τοῦ Λουκιανοῦ καὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ· ἡ γλῶσσα τῶν γραμμάτων, τῆς θεολογίας, τοῦ δικαίου τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς...»²⁰.

Ἀπὸ τὸν πνευματικὸ ἀγῶνα δὲν ἀπουσίαζαν οἱ Ἕλληνες. Ἐνδεικτικὰ μνημονεύονται ὁ Δημήτριος Βικέλας καὶ ὁ Μάρκος Ρενιέρης. Ὁ δεῦτερος σὲ ἄρθρο του ἐπιγραφόμενο «Περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας» γράφει καὶ τὰ ἑξῆς: «... Ἄν συμφέρη νὰ γίνῃ κοινὴ ἡ πεπτοίθησις ὅτι θὰ δυνηθῶμεν νὰ ὠφελίσωμεν τὴν Εὐρώπην, ὅτι θὰ γίνωμεν νέα τὶς ἐγγύσις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας, συμφέρει ἔτι πλείοτερον νὰ πεισθῆ ὁ κόσμος [...] ὅτι θὰ αὐξήσωμεν προσέτι τὸν ἠθικὸν αὐτῆς πλοῦτον. [...] Τὸ δὲ πρωτότυπον ἡμῶν εἶναι ὁ ἑλληνισμός...». Ἐπιλογικὰ ἀποσαφηνίζει ὅτι οἱ γλώσσες τῆς δυτικῆς Εὐρώπης εἶναι θυγατέρες τῆς λατινικῆς «κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοιάζουσαι τῆς μπρός», ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ «εἶναι αὐτόχημα ἢ αὐτὴ γλῶσσα ὑπὸ νέαν μορφήν»²¹.

Κατὰ τὸν 20^ο αἰῶνα, εὐθύς ἀμέσως μετὰ τὴ λήξη τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τὸ 1946, τὶς θέσεις τοῦ Ρενιέρη ἐδραιώνει ἐμπνευσμένα ὁ Roger Goossens

18. O. Ditten, *Βάρβαροι, Ἕλληνες und Ῥωμαῖοι bei den letzten byzantinischen Geschichtsschreibern*, 284, σμ. 77.

19. Βλ. "Voltaire et la question grecque en 1770", *Le Temps*, 9.3.1869 καὶ G. d'Eichthal, ἔ.ἀ., 325.

20. Λαζάρου, ἔ.ἀ., Α' 168.

21. Πρβ. G. d'Eichthal, ἔ.ἀ., 131, 132, 135.

με δημοσίευμα, τοῦ ὁποῦ ὁ τίτλος προ-
 ἰδεάζει πληρῆστατα: "Grec ancien et grec
 moderne ou la Grèce éternelle"²². Πειστικά
 ἐπαναβεβαιώνει τὸ ἐνιαῖο τῆς ἑλληνικῆς
 γλώσσας καὶ ὑπογραμμίζει τὴν καταπλη-
 κτικὴ μοναδικότητά της σὲ παγκόσμια
 κλίμακα.

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1947, ἐνῶ στὴν
 Ἑλλάδα μαίνεται μεταπολεμικὰ ἡ τριετὴς
 πανολέθρια ἐνδοελληνικὴ πολεμικὴ θύ-
 ελλα (1946-1949), τῆς ὁποίας οἱ κατα-
 στροφὲς ξεπερνοῦν ἐκεῖνες τοῦ Β' Παγκο-
 σμίου Πολέμου, ὁ Ἄγγελος Σικελιανὸς στὸ
 Montreux τῆς Ἑλβετίας, ἐκπροσωπώντας
 τὴν Ἑλλάδα σὲ διεθνὲς συνέδριο πρὸς
 συζήτηση σχεδίου Οἰκουμενικῆς Ὁμο-
 σπονδίας, τὸ ὁποῖο εἶχε συντάξει ὁ Jean
 Larmeroux, πρόεδρος τῆς Διεθνoῦς Ἀκα-
 δημίας Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, θέτει τὴν
 ὑποψηφιότητα τῆς ἑλληνικῆς ὡς διεθνoῦς
 γλώσσας²³.

Τὸ 1948, κατὰ τὸ συνέδριο τῆς Ἐται-
 ρείας Budé²⁴ στὴ Λυών, ὁ ἀκαδημαϊκὸς
 καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Πα-
 λέριου Bruno Lavagnini ἐπανεμφανίζει
 τὴν εἰσήγηση Σικελιανοῦ. Τὸ δὲ 1961
 στὸ 8^ο διεθνὲς συνέδριο Βυζαντινῶν
 Σπουδῶν, ποῦ ὁργανώθηκε στὴν Ἀρχίδα,
 ἀνέπτυξε πάλι τὸ θέμα "Il greco moderno
 come lingua internationale"²⁵.

Τὸ 1958 ἡ ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθη-
 γήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Βρυξελλῶν
 Claire Préaux, ἡ ὁποία ἔχει συγγράφει
 περὶ τὴς ἑκατὸν πενήντα μελέτες γιὰ
 τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιό-
 δου, δὲν ἀρέσθηκε στὴν ὑπόμνηση τῶν
 ἐνδιαφερουσῶν εἰσηγήσεων τῶν προγε-
 νεστέρων της, ἀλλὰ πρωτίστως ὑπέδειξε
 μὲ πρόσφορο τρόπο τὴν ἐφαρμογὴ νέ-
 ων μεθόδων ἐκμαθήσεως τῆς ἑλληνικῆς
 γλώσσας καὶ ἐπεσήμανε τὴς εὐεργετικῆς
 ἐπιπτώσεις τόσο γιὰ τὸ μεμονωμένο πρό-
 σωπο ὅσο καὶ γιὰ σύμπασα τὴν ἀνθρω-
 πότητα ἀπὸ τὴν ἀναστροφή τους μὲ τὴν
 ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ γραμματεία.

Ἡ σοφὴ Βελγίδα δημόσια ἀποτάθη-
 κε στοὺς ὑπουργοὺς Παιδείας τῆς ἀρτι-
 παγοῦς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοι-
 νότητας (Ε.Ο.Κ.) τῶν ἑξ κρατῶν-μελῶν,
 προειδοποιώντας ὅτι οἱ διαφαινόμενες
 καὶ ἐπιδιωκόμενες ἄλλως τε διευρύνσεις
 ἐπιβάλλουν τὴν ἐπίστευση τῆς ἐξασφα-
 λίσεως μιᾶς, μοναδικῆς, ἐνιαίας ἐπίσημης
 γλώσσας τῆς Εὐρώπης. Ἐπιμελέστατα δὲ
 προλαμβάνει ὁποιαδήποτε προσπάθεια
 ἀποδοχῆς μιᾶς τῶν συγχρόνων εὐρείας
 χρήσεως γλωσσῶν, π.χ. τῆς ἀγγλικῆς,
 ἐπειδὴ σύγκαιρα διαπιστώνει ἐνστά-
 σεις²⁶, ἰδίως ἀπὸ Γαλλία, προβλέποντας
 μελλοντικὰ ἰσχυρότερες ἀπὸ Γερμανία.
 Διακηρύσσει δὲ πρὸς ὅλες τὴς κατευθύν-
 σεις τὴν ἀναγκαιότητα τῆς μιᾶς γλώσσας
 καὶ πρόληψης ἀφόρητης οἰκονομικῆς
 ἐπιβαρύνσεως τῆς Ε.Ο.Κ. καὶ μετέπειτα

22. *Byzantina Metabyzantina* 1 (1946), 135-164.
 Πρβ. καὶ W. Vollgraff, "Grec ancien et Grec
 moderne", *Παγκάρπεια*, Mélanges Henri
 Grégoire, I, Bruxelles 1949, 606-624.

23. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Καίριες ἀξιολογήσεις
 τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας», *Ἡ Γλῶσσά μας* 2
 (Ἰανουάριος 1991), 56.

24. Βλ. "Un plaidoyer pour le Grec moderne",
L'hellénisme contemporain 3 (1949), 303-304.

25. *Actes du XII Congrès International d'Etudes
 Byzantines*, Ochride 10-16 septembre 1961, Band
 2, Belgrad 1964, 379-383.

26. Bernard Cassen, «Ἡ ἀγγλικὴ γλῶσσα φορέας τοῦ
 πολιτιστικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ», στὴ συνάντηση
 Ἀλγερίου, 11 καὶ 15 Ὀκτωβρίου 1977. Πρβ. Ν. Σπ.
 Κονεμένος, *Τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας*, Ἐκδόσεις
 Φιλόμυθος, Ἀθήνα 1993, 259-260. Ζάν-Μορίς
 Ριπέρ, «Πῶς θὰ ἀποτινάξουμε τὸν ζυγὸ τῶν
 ἀγγλικῶν», *Τὸ Βῆμα*, 20.3.2001, 45.

Ευρωπαϊκής Ένώσεως (Ε.Ε.) λόγω της συνεχούς αύξήσεως των δαπανών για μεταφραστές και διερμνείς. Η προειδοποίησή της επαληθεύθηκε: «Τὸν Μάρτιο τοῦ 1988 στὶς Βρυξέλλες στὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα ὑπῆρξαν 430 διερμνείς καὶ σ' αὐτοὺς προσθήσαμε ἄλλους 1400 γιὰ τὶς ἔκτακτες ἀνάγκες. Γι' αὐτοὺς τοὺς διερμνείς ξοδέψαμε τὸ 38% ἀπὸ τὸν προϋπολογισμό»²⁷.

Ἡ Claire Préaux δὲν ὑποκύπτει στὸν πειρασμὸ προσφυγῆς σὲ κάποια τεχνητὴ γλῶσσα, ὅπως τὴν esperanto²⁸. Ἐπίμονα καὶ πειστικὰ προτείνει ὡς κοινὸ εὐρωπαϊκὸ γλωσσικὸ ὄργανο γλῶσσα στὴν ὁποία ἐνυπάρχουν ὅλες οἱ εὐρωπαϊκὲς καὶ ἡ ὁποία ἐμπεριέχεται σὲ ὅλες²⁹. Ἀπλούστατα, ὑπανίσσεται τὴν ἑλληνικὴ, ἀναλαμβάνοντας μὲ ἀδιάλειπτες δημοσιεύσεις τὴν πλήρη πληροφόρηση ὄλων πρὸς ἄρση ὁποίωνδήποτε δισταγμῶν, ἀκόμη καὶ διδακτικῆς φύσεως³⁰. Οἱ ἀλλεπάλληλες

εἰσηγήσεις της δὲν εἰσακούσθηκαν, οἱ δὲ συνέπειες δὲν ἄρρησαν νὰ φανοῦν.

Ἦδη μόλις οἱ χῶρες-μέλη τῆς Ε.Ο.Κ. γίνονται 10, ἡ γλωσσικὴ κατάσταση προβάλλει μὲ πρόσθετα προβλήματα. Διότι ἀποκαλύπτεται ὅτι οἱ γλῶσσες τῶν 10 κρατῶν δὲν εἶναι 10, ἀλλὰ 33, ἢ κατ' ἄλλην ἐκδοχὴ 43, συνάμα δὲ 66 διάλεκτοι³¹, γιὰ τὶς ὁποῖες ἀσκοῦνται κιόλας πιέσεις, ὥστε νὰ ἀναγνωρισθοῦν ὡς γλῶσσες, «ἀλλὰ οἱ γλωσσικὲς διαμάχες ἀκόμα μαίνονται», μὲ τὴν ἀνάδυσση ἀπὸ τὸ πουθενὰ ἀγνώστου ἀριθμοῦ ΜΚΟ, μὴ κυβερνητικῶν ὀργανώσεων, ἐπιχορηγουμένων ἀπὸ τὸ Δημόσιο, ὅπως τὸ Κέντρο Ἐρευνῶν Μειονοτικῶν Ὑμᾶδων, ποὺ ἐγκαινίασε τὸ ὀλέθριο ἔργο του στὴ Λάρισα ἔναντι 11.000.000 δρχ. γιὰ ἓνα Σάββατο³².

Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐγνώριζε ἡ Claire Préaux ὡς Βελγίδα, καὶ γι' αὐτὸ ἔδινε τὴν τελειότερη λύση στὸ γλωσσικὸ πρόβλημα τῆς Εὐρώπης.

ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ

27. Φρ. Γλίγορα (Glígora), «Υπὸ τὴ σκιὰ τοῦ Ὀλύμπου», *Ἑλληνικὴ Διεθνὴς Γλῶσσα* 11 (1992), 60.
28. Andrea Chiti-Batelli, "Le défi de l'esperanto", *Bulletin européen* 532 (1994), 10.
29. Ὀλυμπία Λιάτσου, «Made in Greece 150.000 ἀγγλικὲς λέξεις», *Ἐλευθεροτυπία*, 16.4.1997, καὶ Ἄριστ. Ε. Κωνσταντινίδης, «Ἡ ἑλληνικὴ στὸ λεξιλόγιο τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν. Λίγες εἶναι οἱ χῶρες ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἀντισταθοῦν στὴν εἰσβολὴ τῆς ἀγγλικῆς», *Ἡ Καθημερινή*, 26.1.1997, 31. Ὡς πρὸς τὸν ὑπότιτλο, πρβ. Gian Carlo Fighiera, "L'anglais et les langues de la Communauté Européenne", *Bulletin européen* 510 (1992), 19: "Revenons à la Communauté Européenne qui refuse l'hégémonie d'une langue, notamment l'anglais".
30. Claire Préaux, "Lettre aux ministres d'aujourd'hui et de demain pour la défense du Grec", *Le Flambeau* 41 (1958), 145-149. Πρόσθετο προσὸν καὶ ἰδιαίτερη χάρις τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας εἶναι ἡ ἀδιάλειπτη συνέχισή της, ἡ ἀειζῶα καὶ ἀκόμα ἡ ἐνότητα. Βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκις, «Περὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τοῦ*

- Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου* 5 (1908/9), 47-151. Η. Pernot, *D'Homère à nos jours*, Paris 1921. Μεταγενέστερη, ἐνδιαφέρουσα βιβλιογραφία βλ. Gyula Moravcsik, «Ἑλληνολογία ἢ περὶ τῆς ἐνότητος τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν», *ΕΕΦΣΠΑ* 20 (1969-1970), 319, σμκ. 2.
31. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐθνικὰ θέματα καὶ κρατικὴ ἀκμδία*, Ἀθῆναι 2002, 22-23.
32. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Βλάχοι καὶ κρατικὲς παραλείψεις*, Ἀθῆναι 2002, 187.

Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ

ᾠ, ἱερὲ τραγουδιστὴ κι ὀλόσεμνε λυράρη,
ὁ Πλάστις μέσα σου ἔβαλε τῆς μουσικῆς τὴν προῖκα,
τὴν ἄρπα τὴν ἐφτάχορδη στὰ χέρια σου ἔχεις πάρει
καὶ τραγουδᾷς νυχτόπμερα μὲ μιὰ ἀγγελένια γλύκα.

Μακριὰ τοῦ κόσμου ἀπὸ ἐσὲ τὰ πλάνα πολυβούια,
τραγουδι ἄλλο δὲν ἔμαθαν οἱ κόρδες σου νὰ στέλνουν,
γνωρίζεις μόνο νὰ βαρεῖς δοξαστικά ἀλληλοῦια,
αὐτὰ ποὺ λένε οἱ Ἄγγελοι, αὐτὰ ποὺ οἱ Ἅγιοι ψέλνουν.

Χρυσὲς τῆς λύρας σου οἱ χορδές, χρυσὲς καὶ οἱ ῥδές σου,
π' ἀπ' τὴν ἀνάβρα ἀναβροῦν τὴν πλούσια τῆς ψυχῆς σου,
γαργάρα κατακάθαρη ροχθίζει στὶς χορδές σου
κι εἶναι ὁ ἦχος τους ὄλο φῶς καὶ κάλλος Παραδείσου.

Τὸν χτύπαγες στῆς ὁμορφιάς τ' ἀμόνι, πρὶν ἀρχίσεις,
μέσα του κλεῖ τὴ θεία φωτιά, τὸ εὐώδιασμα τῶν μύρων,
τὰ χρώματα ἔχει τῆς αὐγῆς καὶ τὶς βαφές τῆς δύσης
καὶ τὴν αἵματοκόκκινη πορφύρα τῶν μαρτύρων.

Στὸν ἀργαλειὸ τῆς τέχνης σου, ἀντιλαλεῖ ὁ ἦχος,
τὸ ὑφάδι σου, οἱ ἀρετὲς τῆς θείας μεγαλοσύνης
κι ὑφαίνεις ροῦχο στοὺς ψαλμούς, κάθε σαΐτιὰ καὶ στίχος,
ροῦχο πανῶριο, λυρικό καὶ τὸ κορμί τους ντύνεις.

Ἐφτά ἔχει τέλια ἢ ἄρπα σου, ἑφτὰ τραγουδία ὑψώνεις,
τὰ τρία τὸ κοντοχάραμα, τὸ δέλι τ' ἄλλα τρία
καὶ τ' ἄλλο τὰ μεσάνυχτα, τὰ μάτια σὰν ὀρθώνεις
καὶ βλέπεις πρὸς τὸν Ἰησοῦ, στὴ θεία σου τὴ Λατρεία.

Και πρὶν σοῦ φέρει τ' ἀπαλὸ τὸ χᾶδι Του τὸν ὕπνο,
τοῦ λὲς γιὰ τὴν ἀνέκφραστη κι ἀμέτρητη χαρὰ σου,
σὰ γίνεσαι συντράπεζος στὸ μυστικὸ Του Δεῖπνο,
τοῦ λὲς καὶ γιὰ τὶς λύπες σου καὶ γιὰ τὰ βᾶσανά σου.

Ἀκόμα λὲς γιὰ τὸ σταυρὸ ποὺ φέρνεις στὸ στρατὶ σου,
κι ὅταν κάποτ' ἐδῶ κι ἐκεῖ χαμολυγᾶς τὸ γόνα,
προστρέχει στὸ πλευρὸ σου Αὐτός, βοηθός σου, λυτρωτής σου
καὶ πάλι ἀνασπικώνει σε γιὰ τὸν καλὸν ἀγῶνα.

ἽΩραῖε, ἐσὺ γεννήθηκες νὰ ὑμνῆσεις τὸ Θεό σου,
–μέλισσα σὲ κυψέλη λὲς, ἀπδόνι σ' ἀνθοκίπτι–
μὲ τ' ἄγιο στόχασμα τοῦ νοῦ, ξέν' ἢ γῆ στὸ μυαλό σου,
καὶ μὲ τὸ πιὸ χιλιάκριβο τοῦ στήθους καρδιοχτύπι.

Κορυδαλλὲ γλυκόλαλε τῆς ἐπουράνιας κτίσης,
καλὰ κούρδισες τὸν αὐλό, νὰ πεῖς πολλὰ τραγούδια,
μὰ ἐκεῖνα ποὺ δὲν πρόλαβες στὴ γῆ νὰ τραγουδήσεις,
στοὺς οὐρανοὺς θὲ νὰ τὰ πεῖς, μαζὶ μὲ τ' Ἀγγελούδια,

Δαυδικὴ ἄλλη φόρμιγγα καὶ μυστικὴ ἔχεις τώρα,
τώρα ποὺ ἡ ἀβασίλευτη αὐγὴ γιὰ ἐσὲ χαράζει,
κι Αὐτὸν ποὺ σ' ἔπλασε γλυκὰ δοξάζεις κάθε ὥρα,
ἐσὺ δοξάζεις τὸ Θεὸ κι αὐτὸς σ' ἀντιδοξάζει.

Λούσου στὸ φῶς τοῦ οὐρανοῦ, στὸ πλούσιο φῶς του λούσου
καὶ μὲς στὴν πανευφρόσυνη χαρὰ σου, μ' ἄυλο στόμα,
τραγούδα πάλι τὴν τερπνὴν Ὁδὴ τ' Ἀγαπητοῦ Σου,
νὰ ὀλοβουίσει ἀρμονικὰ τὸ ἐπουράνιο δῶμα.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ. ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ

Γλωσσάρι

κόρδα, ἦ = χορδὴ μουσικοῦ ὄργάνου, τέλι.

ὑφάδι, τό = νῆμα, ποὺ προέρχεται ἀπὸ κοντόινο μαλλί, λίγο χοντρότερο ἀπὸ τὸ νῆμα τοῦ στιμιονιοῦ, νὰ μὴν ἀφήνει χνούδι, περنيέται δὲ μὲ τὴ σαίτα καὶ πλέκεται στὸ ὑφαντό, ἐγκάρσια στὸ στιμόνι.

ΟΣΙΟΣ ΙΩΣΗΦ Ο ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΣ (816-886 μ.Χ.)

1200 ΕΤΗ ΑΠΟ ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ

Ο Ίωσήφ είναι ο έξοχώτερος μετά τὸν Ρωμανὸ ἐκκλησιαστικὸς μας ποιητής. Ἐζησε τὸν 9^ο αἰ. καὶ ἦταν σύγχρονος μὲ τὴν ὁσία Κασσιανὴ τῆ Μελφῶ.

Ὁ Ίωσήφ γεννήθηκε τὸ 816 στὴν Πάνορμο (Palermo) τῆς Συκελίας. Ἡ Πάνορμος ὑπῆρξε ἀποικία τῶν Φοινίκων. Ἀργότερα ἔγινε κέντρο τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν Καρχηδονίων στὴ Συκελία. Τὸ 535 τὴν ἀφῆρσε ἀπὸ τοὺς Ὀστρογότθους ὁ βυζαντινὸς στρατηγὸς Βελισσάριος. Ἀπὸ τὸ ἔτος 827 οἱ Σαρακηνοὶ εἶχαν ἀποβιβάσει στὴ Συκελία. Τὰ δύο νησιά, Κρήτη καὶ Συκελία, μετατράπηκαν σὲ βάσεις ἐξορμίσεως πειρατικῶν ἐπιδρομῶν. Ἔτσι, τὸ 831 ὁ μικρὸς Ίωσήφ κατέφυγε μὲ τὴν οἰκογένειά του πιθανὸν στὴν Πάτρα. Ἐπειτα, ἐγκατέλειψε τοὺς γονεῖς του καὶ ἀνεχώρησε, γιὰ νὰ βρεῖ κατάλληλο «φροντιστήριον», γιὰ νὰ ἐπιδοθεῖ στὴν ὑπηρεσία τοῦ Θεοῦ. Στὰ τέλη, λοιπὸν, τοῦ 831, ἔφθασε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ μετέβη στὴ μονὴ τοῦ Σωτῆρος (ἡ ὁποία ἀργότερα ὀνομάστηκε Λατόμου). Ἐκεῖ ἐκάθη μοναχός. Στὸ φροντιστήριον τοῦ Λατόμου διδάχθηκε ρητορικὴ καὶ φιλοσοφία, συνεπλήρωσε δὲ τίς γνώσεις του στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά. Ἐκεῖ χειροτονήθηκε πρεσβύτερος καὶ γνωρίστηκε μὲ τὸν ἅγιο Γρηγόριον τὸν Δεκαπολίτην. Τὸ 840 οἱ δύο φίλοι ἀνεχώρησαν γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Πρώτη διαμονὴ τοῦ Ἰωσήφ στὴν Κωνσταντινούπολη (840-841). Ὁ Ἰωσήφ ἐμόναζε στὸν ναὸ τοῦ ἁγίου Ἀντίπα μελετώντας τὴν Ἁγία Γραφή. Ἐκεῖ ὡς καλλιγράφος ἀντέγραφε χειρόγραφα καὶ εἶχε διδάσκαλο τὸν Γρηγόριον Δεκαπολίτην. Λόγῳ τῆς εἰκονομαχίας (αὐτοκρ.

*Ὁ Ἰωσήφ εἶναι ὁ ἐξοχώτερος μετὰ τὸν Ρωμανὸ
ἐκκλησιαστικός μας ποιητής. Ἔζησε τὸν 9^ο αἰ.
καὶ ἦταν σύγχρονος μὲ τὴν ὁσία Κασσιανὴ τῆ Μελωδῶ.*

Θεόφιλος, 829-842), ὁ Ἰωσήφ ἐστάλη τὸ 841 ὑπὸ τῶν εἰκονοφίλων ὡς πρέσβυς στὴ Ρώμη, γιὰ νὰ ἐνημερώσει τὸν πάπα Γρηγόριο τὸν Δ΄ (827-844) γιὰ τὰ δεινὰ τὰ ὁποῖα ὑπέφεραν ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους. Ἡ ἀποστολὴ ἐκεῖνη ματαιώθηκε. Καὶ νὰ γιατί: Ἐνῶ ὁ Ἰωσήφ βρισκόταν ἐν πλῶ, Σαρακηνοὶ πειρατὲς αἰχμαλώτισαν τὸ πλοῖο καὶ τὸ ὀδήγησαν στὴν Κρήτη. Ἐκεῖ παρέμεινε δέσμιος στὴ φυλακί, ὅπου πληροφορήθηκε γιὰ Κρηῖτες ἁγίους. Ἀργότερα ἔγραψε κανόνες πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων αὐτῶν. Ὁ βιογράφος τοῦ Ἰωσήφ Θεοφάνης μνημονεύει ὅτι ὁ ἅγιος Νικόλαος προεμίμνησε στὸν Ἰωσήφ τὴν ἀπελευθέρωσή του.¹ Ἔτσι, πιθανώτατα κατὰ τὸ τέλος τοῦ 842, ἀπελευθερώθηκε μὲ λύτρα ποὺ ἔστειλαν ὁ Γρηγόριος ὁ Δεκαπολίτης καὶ οἱ μαθητὲς του. Ὁ Ἰωσήφ διὰ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 843.

Δεύτερη διαμονὴ τοῦ Ἰωσήφ στὴν Κωνσταντινούπολη (843-858). Στις 11 Μαρτίου 843 ἐορτάστηκε ἡ νίκη τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ἡ ἀναστίλωση τῶν ἁγίων εἰκόνων στοὺς ἱεροὺς ναοὺς. Σημειωτέον ὅτι στις 20 Νοεμβρίου 842 εἶχε ἐκδημίσει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Δεκαπολίτης.² Τότε πολλοὶ μαθητὲς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου περιεστοίχισαν τὸν Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος τοὺς

ἐδίδαξε, ἕως τὸ 850, καλλιγραφία στὸ καλλιγραφικὸ του ἐργαστήριο, ποὺ εἶχε ἐγκαταστήσει στὸν ναὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τὸ 851 ἱδρυσε μονή, τῆς ὁποίας ἦταν ἡγούμενος.

Πρώτη περίοδος ἀκμῆς τοῦ ὑμνολογικοῦ του ἔργου (850-858). Ὁ Ἰωσήφ συνέθετε κανόνες, οἱ ὁποῖοι συνεπλήρωναν κενὰ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν ποὺ ἄφησαν οἱ προηγούμενοι ὑμνογράφοι. Ἔτσι ἐπεβλήθη στὸν κύκλο τῶν λογίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἰωσήφ ὁμως δὲν ἔμεινε ἀπαθῆς πρὸ τῶν ἀτασθαλιῶν τοῦ βίου τοῦ καίσαρα Βάρδα, ἀδελφοῦ τῆς αὐτοκράτειρας Θεοδώρας, τὸν ὁποῖο κατέκρινε γιὰ τὶς σχέσεις μὲ τὴ νύφη του. Ἔτσι ἐξορίστηκε τὸ 858 στὴν πόλη τῆς Κριμαίας Χερσῶνα. Τὸ 867 ὁ αὐτοκράτορας Βασίλειος Α΄ ὁ Μακεδὼν (867-885) ἐπανάφερε τὸν παραιτηθέντα καὶ ἐξορισθέντα (τὸ 858) Ἰγνάτιο στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ ἴδιο ἔτος ἀνεκλήθη καὶ ὁ Ἰωσήφ ἀπὸ τὴν ἐξορία στὴν Κωνσταντινούπολη.

Τρίτη καὶ ἐκτενέστερη διαμονὴ τοῦ Ἰωσήφ στὴν Κωνσταντινούπολη (867-886). Ὁ Ἰωσήφ, κατόπιν πολλῶν πιέσεων, ἐδέχθη τὸ ἀξίωμα τοῦ σκευοφύλακος τῆς Ἁγίας Σοφίας. Μεταξὺ τῶν καθηκόντων του ἦταν καὶ αὐτὸ τῆς ὑποδοχῆς τῶν ξένων ἀντιπροσώπων ποὺ ἔφθαναν, γιὰ νὰ μετᾶσχουν σὲ συνόδους τῆς Ἐκκλησίας. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 869 ὑπεδέχθη τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ Β΄ (869-872), οἱ ὁποῖοι ἔφθασαν στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν παπὸφιλη σύνοδο τῆς Ἁγίας Σοφίας (869)³.

1. C. Émery, "Hymnographi Byzantini", *Échos d'Orient* 23 (1924), 280-282: Ὁ βίος τοῦ Ἰωσήφ περιληπτικά - Πηγές - Ἐκδόσεις (λατινιστί). Εὐτυχίου Ι. Τομαδάκη, *Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον*, διδ. διατριβή [Σειρὰ διατριβῶν καὶ μελετημάτων τοῦ περιοδικοῦ συγγραμματος *Ἀθηνᾶ* - 11], ἐν Ἀθῆναις 1971, 52-53.

2. Τὸ ἄφθορο λείψανό του φυλάσσεται στὴ Brititsa τῆς Ρουμανίας.

3. Βλασ. Γ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* II, Ἀθῆναι 1973, 96-98.

Δεύτερη περίοδος άκμης του ύμνο-λογικού του έργου (867-886). Η δεύτερη περίοδος άκμης του ύμνολογικού του έργου είναι και η σπουδαιότερη, διότι κατ' αὐτὴν ἔγραφε τοὺς περισσότερους ὕμνους του. Ὁ Ἰωσήφ συνεργάσθηκε μὲ τὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ἅγιο Ἰγνάτιο, καὶ ἀργότερα συνέθεσε κανόνα πρὸς τιμὴν του (ΚΓ' Ὀκτωβρίου). Ἀποθανόντος τὸ 877 τοῦ Ἰγνατίου, ἐπανῆλθεν ὁ Μέγας Φώτιος τὸ δεύτερον στὸν πατριαρχικὸ θρόνο Κωνσταντινουπόλεως (877 - Δεκ. 886). Ὁ βιογράφος τοῦ Ἰωσήφ διάκονος Ἰωάννης γράφει ὅτι ὁ Φώτιος «ἐκάλει [ἐνν. τὸν Ἰωσήφ] πατέρα πατέρων καὶ τοὺς τῶν πρώτων βαθμῶν ἀξιουμένους τῆς Ἐκκλησίας παρεκάλει τούτῳ ἀνατιθέναι τοὺς λογισμούς» (στ. 969, παρ. λ'), δηλαδὴ προέτρεπε τοὺς ἀνωτέρους κληρικούς τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ πηγαίνουν στὸν Ἰωσήφ πρὸς ἐξομολόγησι.

Ὁ Ἰωσήφ προαισθάνθηκε τὸν θάνατό του, ὁ ὁποῖος ἐπῆλθε στίς 3 Ἀπριλίου 886. Τὴν αὐτὴν ἡμέρα τιμοῦμε τὴ μνήμη του.

* * *

Κατὰ τὸν 8^ο αἰ., ἓνα ποιητικὸ εἶδος, ὁ κανὼν, ἔλαβε τὴν πλήρη μορφὴ του ἀπὸ τοὺς Ἱεροσολυμίτες ὑμνογράφους.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι οἱ ἐννέα βιβλικὲς ᾠδὲς ἀποτελοῦσαν παγία συλλογὴ βιβλικῶν ὕμνων ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ, καὶ τρόπον τινὰ τὸν κανόνα τῆς νέας ποιητικῆς συνθέσεως. Στὸ γεγονός αὐτὸ ὀφείλει πιθανώτατα τὴν ὀνομασίαν του καὶ ὁ ἐκ τῶν ᾠδῶν προελθὼν κανὼν.

Οἱ κανόνες, λοιπόν, εἶναι ἐκτενεῖς ὕμνοι, ἀποτελούμενοι ἀρχικῶς ἀπὸ ἐννέα, μετὰ ταῦτα δὲ ἀπὸ ὀκτῶ ὁμάδες τροπαρίων, τὶς ᾠδὲς. Παραλείπεται δηλαδὴ σταδιακῶς (11^{ος} - 13^{ος} αἰ.) ἢ β' ᾠδή, ἢ ὅποια ἀναφερόταν στὸν αὐστηρὸ

καὶ ἐλεγκτικὸ λόγο τοῦ Μωυσέως πρὸς τοὺς ἀχάριστους Ἰσραηλίτες. Ἐκάστη ᾠδὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μουσικὸ καὶ μετρικὸ πρότυπο τροπάριο, τὸν *εἰρμό*, καὶ ἀπὸ τρία ἢ τέσσερα συνήθως *τροπάρια*.

Ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀγιολογίας καὶ Ὑμνολογίας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν Παντ. Πάσχος μᾶς πληροφορεῖ: «Οἱ ὑμνογράφοι τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἔγραφαν κανόνες (ἀλλὰ κι ἄλλους ὕμνους: ἰδιόμελα, προσόμοια, στιχηρὰ κ.ά.) εἶχαν ὡς σχολές τους

1) τὴ μεγάλη Λαύρα τοῦ ἁγίου Σάββα στὴν Παλαιστίνη - *Σαββαῖται*,

2) τὴ μονὴ Στουδίου Κωνσταντινουπόλεως - *Στουδίται* καὶ

3) τὴ μουσικὴ σχολὴ τῶν Συρακουσῶν τῆς Σικελίας - *Ἰταλοέλληνες* ἢ *Σικελιώτες*... Ἀπὸ αὐτοὺς διακρίνονται ὁ Μεθόδιος Α' Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (843-847), ὁ Γεώργιος Σικελιώτης (9^{ος} αἰ.) καὶ ὁ Ἰωσήφ ὁ ὑμνογράφος (9^{ος} αἰ.).⁴

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Νικόλαος Τωμαδάκης, ὅπως γράφει ὁ καθηγητὴς Παναγ. Νικολόπουλος, ὑπῆρξεν «ὄχι μόνον ὁ πρωτεργάτης καὶ ὁ ἐμπνευστής, ἀλλὰ καὶ ὁ συστηματικὸς μελετητὴς τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας». ⁵ Ὁ Τωμαδάκης ἔγραφε σχετικῶς: «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ὑμνογραφίας μεταξὺ τῶν ἑλληνοφώνων τῆς Σικελίας ὑπῆρξεν ἀξιόλογη. Ἡ γένεσις τῆς σικελικῆς ὑμνογραφίας ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν, ἐξαιτίας τῶν λεπτασιῶν τῶν Σαρακηνῶν, ἀναγκαστικὴ καταφυγὴ Σύρων καὶ Αἰγυπτιωτῶν στὴ Σικελία». ⁶

Οἱ βιογράφοι ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἰωσήφ ἔλαβε θεία ἐμπνευσι νὰ συνθέτει ὕμνους

4. Π. Β. Πάσχος, *Λόγος καὶ Μέλος* [Ἑμναγιολογικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες - 6], ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1999, σελ. 240-241.

5. Παναγ. Γ. Νικολόπουλος, «Νικόλαος Β. Τωμαδάκης (νεκρολογία)», *ΕΕΒΣ* 48 (1990-93), 407, 409.

6. Νικ. Β. Τωμαδάκη, *Ἡ βυζαντινὴ ὑμνογραφία καὶ ποίησις*, τ. Β', ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 74.

*Ὁ Ἰωσήφ χαρακτηρίζεται δικαίως ὡς ὁ πατέρας
τῆς Παρακλητικῆς. Δεδομένου δὲ ὅτι στὶς Κυριακὲς σχεδὸν
πάντοτε συμπίπτει ἡ ἀκολουθία ἐνὸς ἁγίου, δὲν περνᾷ
ἡμέρα, χωρὶς νὰ διαβαστεῖ καὶ ἓνας ὕμνος τοῦ Ἰωσήφ.*

κατόπιν θαύματος (~ 850) τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Βαρθολομαίου⁷, γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἰωσήφ ἔγραψε δύο ἐγκώμια (λόγους)⁸, ἀλλὰ καὶ κανόνες (ΙΑ΄ Ἰουνίου, ΚΕ΄ Αὐγούστου). Ὁ μητροπολίτης Εὐχαΐτων Ἰωάννης γράφει τὸν 11^ο αἰ. σὲ δύο τροπάρια γιὰ τὸ θαῦμα αὐτό:

Ῥδὴ ζ΄ (τοῦ 6^{ου} κανόνος)

*Δωδεκάριθμον χορείαν τε καὶ φάλαγγα
Χριστοῦ τῶν μαθητῶν συμπληρῶν
Βαρθολομαῖος ὁ κλεινὸς ἐν ὕπνω
σοι φανεῖς
πυξίδα τὴν ἀγγελικὴν
στέρνοις ἐπέθηκε τοῖς σοῖς
ἐπευλογήσας σε.*

*Ἰδού σοι, φησὶν ὁ Κύριος,
τοὺς λόγους μου
δέδωκα εἰς τὸ στόμα σου,
Ἱερεμίαν σε προφήτην δεῦτερον εὐρών·
διὸ ἐξεχύθη δαυιλὴς
χάρις ἐν χεῖλεσι τοῖς σοῖς,
ὦ Ἰωσήφ μελωδῆ⁹.*

Ὁ Ἰωσήφ, ὡς ἄριστος γνώστης τοῦ ἑλληνοῦ λόγου, συνέθεσε 466 κανόνες (385 στὰ Μηναιῖα, 68 στὴν Παρακλητικὴ, 6 στὸ Τριῶδιο, 2 στὸ Πεντηκοστάριο καὶ 5 λοιποὺς κανόνες)¹⁰, οἱ ὁποῖοι ὑποκατέ-

στησαν τὰ κοντάκια στὴν ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου. Στὰ Μηναιῖα περιέχεται πλῆθος κανόνων τοῦ πρὸς τμὴν τῶν ἁγίων, ἐνῶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἄγιοι Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ εἶχαν ἀνυμνήσει διὰ τῶν κανόνων τοὺς κυρίως τὶς δεσποτικὲς καὶ θεομυθικὲς ἐορτές. Ἐπιπλέον, ἐπεξέτεινε τὴν Ὀκτώηχο, ἀφοῦ προσέθεσε σὲ αὐτὴν κανόνες καὶ στιχηρὰ γιὰ τὶς ἀκολουθίες τοῦ κύκλου τῆς ἑβδομάδος. Ὁ Ἰωσήφ χαρακτηρίζεται δικαίως ὡς ὁ πατέρας τῆς Παρακλητικῆς¹¹. Δεδομένου δὲ ὅτι στὶς Κυριακὲς σχεδὸν πάντοτε συμπίπτει ἡ ἀκολουθία ἐνὸς ἁγίου, δὲν περνᾷ ἡμέρα, χωρὶς νὰ διαβαστεῖ καὶ ἓνας ὕμνος τοῦ Ἰωσήφ.

Στοὺς κανόνες διακρίνουμε τὴν ἀκροστιχίδα. Ἀξιόλογη ἐργασία γιὰ τὴν ἀκροστιχίδα στὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ ποίηση συνέγραψε τὸ 1903 ὁ ἐπιφανὴς πρωτοπόρος τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν καὶ φιλέλληνας καθηγητῆς Karl Krumbacher¹². Ἡ ἀκροστιχίδα –ποὺ ἔχει μόνον ὀπτικὴ καὶ ὄχι ἠχητικὴ σημασία– ἔχει τὴν ἀρχὴ τοὺς στοὺς λαοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑγγὺς Ἀνατολῆς. Στὴ βυζαντινὴ ὕμνογραφία (Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς, Δαμασκηνός), ἀλλὰ καὶ στὴ δυτικὴ χριστιανικὴ ποίηση (Κομμοδιανός), θεωρεῖται «ὡς περιπτώου ἀναγκαῖο κόσμημα τῶν σχετικῶς μακρῶν

7. Εὐτυχίου Ἱ. Τομαδάκη, *Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον*, σελ. 58.

8. Αὐτόθι, σελ. 95-96.

9. Αὐτόθι, σελ. 251.

10. Αὐτόθι, σελ. 107-203: κατάλογος κατὰ μῆνα τῶν κανόνων μὲ τὶς ἀκροστιχίδες τοὺς.

11. Παν. Ν. Τρεμπέλα, *Ἐκλογὴ Ὁρθοδόξου Ὑμνογραφίας*, Ἀθῆνα 1949, σελ. 386.

12. Κ. Krumbacher, *Die Akrostichis in der griechischen Kirchenpoesie*, Sitzburger. der Bayer. Akademie d. Wiss., München 1903, 551-691 (Ἰωσήφ: σελ. 591, 594, 598, 612).

ποιπτικῶν συνθέσεων»¹³. Τὴν ἀκροστιχίδα σχηματίζουν τὰ πρῶτα γράμματα ὄλων τῶν τροπαρίων καὶ τῶν ὀκτῶ ῥόδων τοῦ κανόνος, ἐξαιρουμένων τῶν εἰρμῶν. Ἡ ἀκροστιχίδα συνήθως περιλαμβάνει καὶ τὸ ὄνομα Ἰωσήφ, τὸ ὁποῖο ἀπαρτίζουν τὰ ἀρχικά γράμματα τῆς θ' ῥόδου.

Ὁ Ἰωσήφ συνέθεσε καὶ ἄλλα τροπάρια (ἀπολυτικά, ἐξαποστειλάρια, καθίσματα), ποὺ εἶναι διεσπαρμένα στὰ λειτουργικά μας βιβλία. Ὁ ὕμνογράφος μας διὰ τῶν ἀσμάτων του δίδει ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τῶν ἡρώων του, τὶς ὁποῖες ἀντλεῖ ἀμέσως ἐκ διαφόρων ἀγιογραφικῶν πηγῶν. Εἶχε ἀπαράμιλλη εὐχέρεια νὰ ποιεῖ ὕμνους, καθῶς καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ μὴ παλιλογοεῖ, ἀλλὰ νὰ ἐξυμνεῖ τὰ αὐτὰ περιστατικά μετὰ διάφορους τρόπους.

Ὁ Ἰωσήφ δὲν ὑπῆρξε ὕμνωδός, ἀλλὰ ὕμνογράφος. Ἐνῶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἓνα πρόσωπο δημιουργοῦσε τοὺς στίχους καὶ τὴ μελωδία, ὁ Ἰωσήφ δὲν εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ μελοποιεῖ. Ἔτσι, παρελάμβανε τοὺς εἰρμούς ἀπὸ κανόνες παλαιότερων ὕμνωδῶν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μουσικῶν προτύπων δημιουργοῦσε τοὺς κανόνες¹⁴. Οἱ εἰρμοὶ τῶν διαφόρων κανόνων κατὰ τοὺς ὀκτῶ ἤχους συγκεντρώθηκαν σὲ μουσικά λειτουργικά βιβλία, ποὺ ὀνομάστηκαν «Εἰρμολόγια». Ὁ ἀείμνηστος ἐργάτης τῆς Ἀγιολογίας καὶ Ὑμνολογίας πρ. μητροπολίτης Λεοντοπόλως Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης (1872-1947) ἐξέδωσε τὸ 1932 στὴ Γαλλία, ἐπὶ τῇ βάσει διαφόρων κωδίκων, τὸ «Εἰρμολόγιον». Σὲ αὐτὸ ἀναγράφονται ὅλοι οἱ ποιπτεῖς τῶν εἰρμῶν¹⁵. Τὸ *Εἰρμολόγιον* ἐπανεξεδόθη, πρὸς χάριν τῶν ἐρευνητῶν καὶ ἱεροψαλτῶν, τὸ 2006 στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ ὄργανισμὸ Π. Κυριακίδου (348 σελ.).

Οἱ κανόνες τοῦ Ἰωσήφ, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ὕμνογράφων, ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου τοὺς ὀνομάζονται: ἀναστάσιμοι, ἱκετήριοι, κατανοητικοί, παρακλητικοί, προεόρτιοι, σταυροαναστάσιμοι, σταυρώσιμοι, τριαδικοί κλπ.¹⁶

Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρουμε τὸν περιεχόμενο στὴν Παρακλητικὴ σταυρώσιμο κανόνα τῆς Παρασκευῆς, σὲ ἤχο δ', ὁ ὁποῖος φέρει ἀκροστιχίδα: «*Σταυρῶ παγεις ὁ Χριστὸς τὴν πλάνην λυει Ἰωσήφ*»¹⁷.

Ὁ Ἰωσήφ εἶναι ὁ συνθέτης τοῦ Κανόνος ὁ ὁποῖος συνοδεύει τὴ δημοφιλέστατη ἱερὰ ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου. Τὸ ἀριστούργημα αὐτὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως γεννάει στὶς ψυχές μας χαρὰ, ἔξαρση καὶ ἐνθουσιασμό¹⁸. Φέρει ἀκροστιχίδα: «*Χαρᾶς δοχεῖον σοὶ πρέπει χαίρειν μόνῃ. Ἰωσήφ*» καὶ ψάλλεται σὲ ἤχο δ'. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐνάτη (θ') ῥοδὴ τοῦ Κανόνος ψάλλουμε τὸ κοντάκιο «*Τῆ Ὑπερμάχῳ*». Ἐπειτα ψάλλεται ἡ *Στάσις τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου*. Ὅπως ἀναφέραμε, στὴν ἀκροστιχίδα δὲν περιλαμβάνονται οἱ εἰρμοί. Στὸ *Εἰρμολόγιον* τοῦ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, οἱ εἰρμοὶ τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀκαθίστου φέρονται ὡς ποίημα τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀπὸ τὸν κανόνα τοῦ *Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου*, ἐξ οὗ καὶ τὸ χαρμόσυνο ὕφος. Ἐπομένως, τοὺς 7 εἰρμούς (ὁ 2^{ος} λείπει, ὁ 4^{ος}, Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ, ἐλίφθη ἀπὸ ἀλλοῦ) ἔγραψε ὁ Δαμασκηνός, καὶ τὰ 32 τροπάρια συνέθεσε ὁ Ἰωσήφ. Ὁ Τομαδάκης σημειώνει ὅτι, παρὰ τὴν ὑπαρξὴ δύο ποιπτῶν, τὸ κείμενο τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀκαθίστου «*ἐνιαῖον ἀκού-*

16. Π. Β. Πάσχου, ὁ.π., σελ. 25.

17. Γεωργίου Γρατσέα, «Ὁ Σταυρὸς εἰς τὴν λατρείαν καὶ τὴν ὕμολογίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», *ΘΗΕ* 11 (1967), σελ. 429-434.

18. Νικ. Β. Τομαδάκης, Συλλάβιον βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων, Τεύχος Α', *Ἡ Ἀκάθιστος ἑορτὴ καὶ ἡ ὕμολογία τῆς*, ἐν Ἀθίνας 1964, σελ. 16.

13. λῆμμα: «Ἀκροστιχίς», *ΘΗΕ* 1 (1962), 1235-1236.

14. Ν. Β. Τομαδάκης, «Εἰρμός», *ΘΗΕ* 5 (1964), 449-450.

15. Ν. Β. Τομαδάκης, «Εἰρμολόγιον», *ΘΗΕ* 5 (1964), 449.

εται καὶ νοεῖται»¹⁹. Ἡ Θεοτόκος ὑμνεῖται μὲ λέξεις δανεισμένες ἀπὸ τὸν φυσικὸ καὶ νοητὸ κόσμον, ὅπως «(τῶν) ἀγγέλων χαρμονή (τέρψη, χαρά), ἀμνάς, ἄμπελος, ἄστρον ἄδυτον, ἀφλεκτος βάτος, θρόνος πύρινος, κογχύλη, λιμὴν θαλαττεύουσι, νεφέλη ὀλόφωτος, παλάτιον, παστάς (νυφικὸ δωμάτιο) τοῦ Λόγου, περιστερὰ, πηγὴ ἀκένωτος (ζῶντος ὕδατος)» κ.ά. Ὁ Χριστὸς ἐξάλλου ἀποκαλεῖται στὸν Κανόνα τοῦ Ἀκαθίστου «ἀμνός, μῆλον τὸ εὖοσμον, ρόδον τὸ ἀμάραντον, στέφανος ἀχειροποίητος» κλπ.²⁰

Ὁ Τομαδάκης σὲ σύντομο ἄρθρο του στὸ περιοδικὸ *Ἐκκλησία* (1981) σημειώνει τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: τὰ κείμενα τῆς ἑλληνικῆς λειτουργικῆς ὕμνογραφίας «εἶναι ἔκφρασις τῆς ὀρθοδόξου δογματικῆς, διὰ τῆς καθιερωμένης ὀρολογίας, συμβαδίζουσι δὲ πρὸς τὰ δόγματα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν... Λεπτὰ διακρίσεις περὶ τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, οὐσίας, ἐνεργείας, ἐκπορεύσεως κτλ. δὲν γίνονται ἀντιληπταὶ εἰς τὸν συνήθη ἀναγνώστην καὶ προϋποθέτουν ἐρμηνείαν καὶ ὄχι μετὰφρασιν... Ὁ λεξιλογικὸς πλοῦτος τῆς Ἱερᾶς Ὑμνογραφίας δὲν ἔχει τὸ ἀνάλογόν του οὔτε εἰς τὴν καθαρῶσαν οὔτε εἰς τὴν δημοτικὴν λεγομένην. Οἱ ὕμνογράφοι ἐχρησιμοποίησαν ὀμηρικὰς, ἐπικάς, ἀττικάς, κοινὰς λέξεις καὶ ἐκφράσεις, ἀλλ' ἐπλασαν καὶ χιλιάδας νέων λέξεων ἢ ἀπέδωσαν εἰς τὰς ὑπαρχούσας νέας σημασίας... Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν νόησιν τῶν ψαλλομένων, ἀλλ' εἰς τὴν κατάνυξιν τῶν πιστῶν»²¹.

* * *

19. Αὐτόθι, σελ. 16.

20. Αὐτόθι, σελ. 17.

21. Νικ. Β. Τομαδάκη, «Ἄνευ ἐρμηνείας, ἀκατανόητος ἡ ἱερὰ ὕμνογραφία. Ἡ ἀστοχία τῶν “μεταφράσεων”», *Ἐκκλησία* 58 (1981), σελ. 279.

Ὁ ὄσιος Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος στὴ βυζαντινὴ τέχνη. Ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα

Στὴ *μονὴ τῆς Χώρας* (Κωνσταντινούπολη) εἰκονίζεται ὁ Ἰωσήφ σὲ τοιχογραφία στὸ σφαιρικὸ τρίγωνο κάτωθεν τοῦ τρούλλου. Ὁ ὄσιος ἐργάζεται καθήμενος. Ἔχει πρὸ αὐτοῦ εἰλητάριο, ὅπου εἶναι γραμμένοι οἱ στίχοι τροπαρίου τῆς δ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τοῦ Ἀκαθίστου: «*Πλαστήριον τοῦ κόσμου, χαῖρε, ἄχραντε Δέσποινα*»²². Εἶναι ἔργο τοῦ 1315-1320²³.

Ὁ Φώτιος Κόντογλου σημειώνει: «Ἰωσήφ, νέος ὀξυγένειος, γράφει: “*Ἡύγασεν, ἰδοῦ, ἡμέρα σωτηρίας τοῖς ἐν νυκτί*”»²⁴.

Εἰκόνα (τοῦ 14^{ου} αἰ.) *τῆς Παναγίας Φανερωμένης* τῆς ἄλλοτε ὀμώνυμης μονῆς, στὴ *Λευκωσία* τῆς Κύπρου. Ἡ εἰκόνα ἐπιζωγραφίστηκε τὸν 16^ο αἰ., ἀλλὰ οἱ ἔξι ὕμνογράφοι ποὺ ὕμνησαν τὴ Θεοτόκο ἔμειναν ἀνέπαφοι στὸ πλατὺ πλαίσιο τῆς: Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, Κοσμάς ὁ Μελωδός, Ἰωσήφ, Θεοφάνης καὶ δύο ἄλλοι, ἀδιάγνωστοι, κρατοῦν ἀνοικτὰ εἰλητάρια. Οἱ διακρινόμενες στὸ πλαίσιο μεταξὺ τῶν ὕμνογράφων ἐπιγραφές γιὰ λύση τῆς ἀνομβρίας φανερώνουν ὅτι ἡ εἰκόνα φιλοτεχνήθηκε σὲ περίοδο μεγάλης ἀνομβρίας.²⁵

Ἀναφέρουμε καὶ ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν τέχνη τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου στὸν ἑλλαδικὸ χῶρον. Σὲ τοιχογραφία τοῦ 1560, στὸν βόρειο ἐξωνάρθηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς *μονῆς Ἀγίου Νικολάου τῶν Φιλανθρωπῶν*, στὸ νησί τῶν Ἰω-

22. Εὐτ. Τομαδάκη, ὁ.π., σελ. 103.

23. Paul A. Underwood, *The Kariye Camii*, Dumbarton Oaks, USA, 1968, πίν. 226, 430.

24. Φωτίου Κόντογλου, *Ἐκφρασις...*, Ἀθῆνα 1960, σελ. 350.

25. Ἀθαν. Παπαγεωργίου, *Εἰκόνες τῆς Κύπρου*, ἐκδ. Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, Λευκωσία 1991, σελ. 67· πίν. στὴ σελ. 70.

Ι. Μονή Φιλανθρωπινών (1560),
Νησί Ιωαννίνων.

Ο ὅσιος Ἰωσήφ εἶναι ὁ δευτέρος ἐκ δεξιῶν.

αννίνων²⁶ (βλ. εἰκόνα), ὁ ὅσιος Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος εἶναι ὄρθιος, ἐνδεδυμένος μὲ τὸ μοναχικὸ σχῆμα, φέρει στὴν κεφαλὴ κουκούλιο, κρατεῖ στὸ δεξιὸ χέρι εἰλητάριο καὶ στὸ ἀριστερὸ χέρι τὴ βακτηρία²⁷ (ἢ δικανίκιον) τοῦ ἡγουμένου. Στὸ εἰλητάριο γράφει: «*ΤΟ ΘΑΥΜΑ ΤΟΥ ΤΟΚΟΥ ΣΟΥ ΕΚΠΛΙΤΤΕΙ ΜΕ ΠΑΝΑΜΩΜΕ. ΠΩΣ ΣΥΝΛΑΜΒΑΝΕΙΣ ΑΣΠΟΡΟΣ ΤΟΝ*

ΑΛΙ(ΠΤΟΝ)»²⁸, ποὺ εἶναι ἀπὸ θεοτοκίῳ τοῦ Τριωδίου²⁹.

* * *

Τάξεις ἀσωμάτων σὺν ἡμῖν σὲ ἀνυμνοῦσι, Παρθένε πανύμνητε· τὸν γὰρ ἀπερίληπτον ἐν τῇ σῆ γαστρὶ σωματωθέντα τέτοκας, μείνασα Παρθένος, ὡς πρὸ τοῦ τόκου, Θεόνυμφε. (ῶδὴ α΄)

Ὡρῖσας μετάνοιαν, Σωτήρ, ἐπιστρέφουσιν, ἦν μοι παράσχου, ἀγαθέ, πρὸ τῆς τοῦ βίου τελευτῆς, διδούς μοι κατάνυξιν καὶ στεναγμόν, ὥσπερ τῇ πόρῃ τὸ πρότερον, καταφιλοῦση τὰ ἴχνη σου, Δέσποτα. (ῶδὴ δ΄)³⁰

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΗΛΙΑΣ
Θεολόγος, Μ.Θ.

26. Μυρτάλης Ἀγεμιάστου-Ποταμιάνου, *Οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς τῶν Φιλανθρωπινῶν στὸ Νησί τῶν Ιωαννίνων*, ἐκδ. Ἀδάμ - Πέργαμος, Ἀθήνα 2004, σελ. 269 (σχ. 13).

27. Σπυρ. Γ. Μακροῦ, «Ράβδος, ποιμαντική», *ΘΗΕ* 10 (1967), σελ. 749.

28. Μυρτάλης Ἀγεμιάστου-Ποταμιάνου, ὁ.π., σελ. 250 (ἐπιγραφή 973).

29. Θεοτοκίον τῆς Δευτέρας τῆς Β΄ ἐβδομάδος Νηστειῶν εἰς τὸν Ὅρθρον, *Τριώδιον κατανυκτικόν...*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 2010³, σελ. 355.

30. Κατανυκτικὸς κανὼν. Ποίημα τοῦ κυρίου Ἰωσήφ οὗ ἡ Ἀκροστιχίς: «*Τῶν πταισμάτων μου τὸν ῥύπον πλύνον Λόγε. Ἰωσήφ*», Παν. Ν. Τρεμπέλα, *Ἐκλογὴ Ὁρθοδόξου Ὑμνογραφίας*, σελ. 387.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ Φ. ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΜΑΣ

Μία πολύ ενδιαφέρονσα έκθεση οργανώθη στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών για τον Φώτη Κόντογλου, με άφορμή τα πενήντα χρόνια από την έκδημία του το έτος 1965. Η έκθεση διήρκεσε από τον Οκτώβριο του 2015 μέχρι τον Μάιο του 2016.

Η έκθεση είχε τις εξής ενότητες: Γέννησις, σπουδές του Κόντογλου μέχρι την Μικρασιατική Καταστροφή, έρχομός του στην Αθήνα το 1922, ένταξίς του στους κύκλους των καλλιτεχνών και τα πρώτα του έργα. Κατόπιν, προχωρούσε στην γνωριμία του Κόντογλου με την μνημειώδη βυζαντινή ζωγραφική του ελληνικού χώρου, την γνωριμία του με το έργο του Δομίνικου Θεοτοκόπουλου, την μελέτη της ελληνικής ιστορίας και τα πρώτα μεγάλης εκτάσεως ζωγραφικά έργα του στο Δημαρχείο Αθηνών και στην κατοικία του. Στην συνέχεια εγένετο αναφορά στην γνωριμία του Κόντογλου με τα πορτραίτα (και την τεχνική) Φαγιούμ στο Κοπτικό Μουσείο της Αιγύπτου, τα οποία σήμερα θεωρούνται πρόδρομοι της τεχνικής της βυζαντινής εικονογραφίας. Ακολούθως αναφέρεται ή έκθεση στα χρόνια της Κατοχής, όπου εξ ανάγκης ο Κόντογλου εξεποίησε την οίκιάν του και κατόκησε με την οικογένειά του στην «φάτνη των αυτοκινήτων», όπως το ώνόμαζε

ο ίδιος, σε ένα ισόγειο γκαράζ, το οποίο μετέτρεψε σε οίκία. Μετά τον πόλεμο αρχίζει ο Κόντογλου τις ιστορήσεις (εικονογραφήσεις) ναών, στις οποίες και κατ' έσοχην διεκρίθη, εκ παραλλήλου όμως έδημοσίευε άρθρα και λογοτεχνήματά του. Στο τέλος της ζωής του εξέδωσε την μνημειώδη *Έκφρασι της Όρθοδοξου Αγιογραφίας*, έργο για το οποίο έτιμμήθη από την Ακαδημία Αθηνών όλίγους μήνες πρὸ τοῦ θανάτου του.

Πλείστα εκ των έκθεμάτων της συγκεκριμένης έκθεσεως προέρχονται από το Αρχείο των κληρονόμων του Φώτη Κόντογλου, το οποίο έδωρήθη

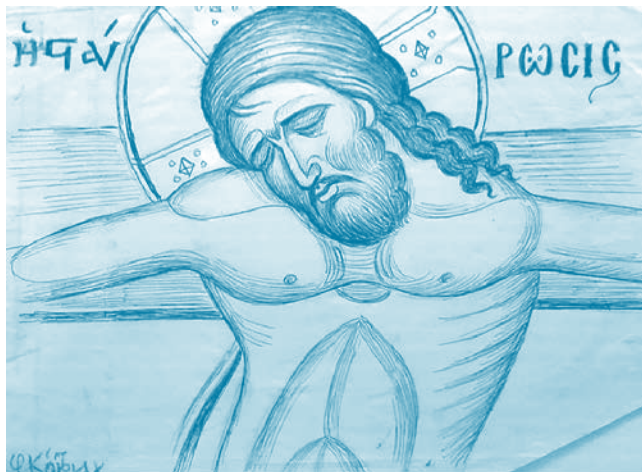

στο Βυζαντινὸ Μουσεῖο πρὸ ὀλίγων χρόνων. Τὸ ἀρχεῖο αὐτὸ περιλαμβάνει προσχέδια ἔργων τοῦ Κόντογλου, σημειωματάρια καὶ τετράδια μὲ ἰδιόγραφες σημειώσεις, ἀρχεῖο ἀποκομιμάτων μὲ τὰ δημοσιευμένα στὴν ἐφημερίδα *Ἐλευθερία* ἄρθρα του καὶ πολλὲς εἰκονογραφίες του ἐπὶ χάρτου. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἐξετίθεντο γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἔκθεσι.

Ἡ ἔκθεσις ξεκινοῦσε μὲ ἓνα ἐκ βαθέων κείμενο τοῦ Κόντογλου, τὸ ὁποῖο εἶχε δημοσιεύσῃ στὸν τόμο τῶν ἄρθρων του ὑπὸ τὸν τίτλο *Μυστικὰ Ἄνθη*, ἥγουν κείμενα γύρω ἀπὸ τὶς ἀθάνατες ἀξίες τῆς ὀρθόδοξης ζωῆς. Τὸ ἀντιγράφομε, γιὰτὶ σὲ αὐτὸ ἐκφράζεται ἡ βιοθεωρία τοῦ μεγάλου καλλιτέχνη:

*Ὁ Φῶτης Κόντογλου ἦταν ἓνας χαρισματικὸς
καὶ ταλαντοῦχος καλλιτέχνης· ὄχι μόνον
ζωγράφος - εἰκονογράφος, ἀλλὰ καὶ συγγραφεύς.
Ὑπῆρξε πρωτοπόρος στὴν ἀνανέωσι
τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰκονογραφίας
μὲ τὴν δημιουργικὴ ἀντιγραφὴ
τῆς βυζαντινῆς τεχνοτροπίας. Ὑπῆρξε, ὅμως,
πέραν ἀπὸ καλλιτέχνης, ἓνας χριστιανὸς ἀγωνιστὴς
τοῦ λόγου καὶ ἓνας ἀσκητὴς ἐν τῷ κόσμῳ.
Μαχητικὸς στὶς ιδέες του, δὲν ἐφείσθη
χαρακτηρισμῶν κατὰ τῶν ἀντιπάλων του,
κινούμενος ἀπὸ ἓναν εὐλογημένο ζῆλο, ἔρωτα
Ὁρθοδοξίας.*

«Χρυσὰ χέρια καὶ πολλὰ χαρίσματα μοῦ ἔδωσε ὁ Κύριος. Δὲν τὰ μεταχειρίσθηκα γιὰ νὰ ἀποκτήσω ὑλικά ἀγαθὰ, μήτε χρήματα, μήτε δόξα, μήτε κανενὸς εἴδους καλοπέρασι. Τὰ μεταχειρίσθηκα πρὸς δόξαν τοῦ Κυρίου καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας του. Ὅχι μόνον τὸν ἑαυτό μου παράβλεψα, μὰ καὶ τοὺς δικούς μου,

τὴ γυναῖκά μου, τὰ παιδιά μου καὶ τὰ ἐγγόνια μου τὰ ἀδίκισα, κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. Κανένας ἄνθρωπος δὲν στάθηκε τόσο ἀνίκανος νὰ βοηθήσει τοὺς συγγενεῖς του, ὅσο ἐγώ. Μ' ὄλο ποὺ εἶχα ἓνα ὄνομα καὶ πολλοὺς θαυμαστές, ποτὲ δὲν τὰ μεταχειρίσθηκα γιὰ ὠφέλειά μου, τόσο, ὥστε ν' ἀποροῦν οἱ γνωστοί μου καὶ οἱ ξένοι. Ἦμωνα προσηλωμένος στὸ ἔργο ποὺ ἔβαλα γιὰ σκοπὸ μου, καὶ στὸν σκληρὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη πίστη μας. Γιὰ τοῦτο τυραννιστήκαμε καὶ τυραννιόμαστε στὴ ζωὴ μας. Φτωχὸς ἐγώ, φτωχὰ καὶ τὰ παιδιά μας. Βιοπάλη σκληρή. Μά, μὲ τὴν ἐλπίδα τοῦ Θεοῦ, ὅλα γαληνεύουν. Ὅλα τὰ θλιβερὰ τὰ περνοῦμε μὲ εὐχαριστία. Ξέρω πὼς ὅσα βάσανα μᾶς ἔρχονται, μᾶς ἔρχονται γιὰτὶ δὲν πέσαμε νὰ προσκυνήσουμε τὸν διάβολο, νὰ καλοπεράσουμε, παρὰ ἀκολουθοῦμε Ἐκεῖνον ποὺ μᾶς δείχνει “τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδόν”, καὶ σ' αὐτὸν τὸν δρόμο τὸν ἀκολουθοῦμε πρόθυμα»¹.

Ἀπὸ τὴν ἔκθεσι διαπιστώνομε ὅτι ὁ Φώτης Κόντογλου ἦταν ἓνας χαρισματικὸς καὶ ταλαντοῦχος καλλιτέχνης· ὄχι μόνον ζωγράφος - εἰκονογράφος, ἀλλὰ καὶ συγγραφεύς. Ὑπῆρξε πρωτοπόρος στὴν ἀνανέωσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰκονογραφίας μὲ τὴν δημιουργικὴ ἀντιγραφή τῆς βυζαντινῆς τεχνοτροπίας. Κοντὰ του ἐμαθίτευσαν διαπρεπεῖς νεοἑλληνες ζωγράφοι καὶ καλλιτέχνες, ὅπως ὁ Γιάννης Τσαρούχης καὶ ὁ Νίκος Ἐγγονόπουλος, μὲ τοὺς ὁποίους ἔχει φωτογραφηθῆ σὲ μοναστήρια τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, φορώντας μοναχικὰ ἐνδύματα. Ὑπῆρξε, ὁμως,

πέραν ἀπὸ καλλιτέχνης, ἓνας χριστιανὸς ἀγωνιστὴς τοῦ λόγου καὶ ἓνας ἀσκητὴς ἐν τῷ κόσμῳ. Μαχητικὸς στὶς ἰδέες του, δὲν ἐφείσθη χαρακτηρισμῶν κατὰ τῶν ἀντιπάλων του, κινούμενος ἀπὸ ἓναν εὐλογημένο ζῆλο, ἔρωτα Ὁρθοδοξίας. Γιὰ τὴν μαχητικότητά του αὐτὴ ἐχαρακτήριστη ἀπὸ κάποιους ὑπερβολικός. Τὰ ἔργα του ἐξεδόθησαν πρὸ δεκαετιῶν ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο «Ἀστήρ» τῶν ἀδελφῶν Παπαδημητρίου καὶ στὶς ἡμέρες μας ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Ἄγκυρα, Ἀκρίτας, Ἀρμὸς κ.ἄ. Ἴδιως τὰ ἔργα του τὰ ἀναφερόμενα στὴν Ὁρθοδοξία καὶ στὴν Ἑλληνικὴ Παράδοσι ἀναπαύουν τὸν διψασμένο σύγχρονο ἄνθρωπο καὶ καθίστανται ἀληθῶς ἓνα *Εὐλογημένο Καταφύγιο*, ὅπως ὁ τίτλος ἐνὸς ἐκ τῶν ἔργων του!

1. Φώτη Κόντογλου, *Μυστικά Ἄνθη* (Ἀθῆνα: Ἀστήρ, 1987³), σελ. 5.

Εἰς μνημόσυνον

ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΥΡΚΟΥΛΑΣ (1921-2016)

Φέτος, για πρώτη φορά ἐδῶ καὶ 65 ὀλόκληρα χρόνια, εἰς μάτην ἀναζητήσαμε τὸ ἀγαπημένο μας ἄγγελμα τῆς ἡμέρας. Καὶ στὶς 12 Ἀπριλίου 2016, ὁ δημιουργὸς του, ὁ θεολόγος Κωνσταντῖνος Κούρκουλας, ἄφησε τὸν κόσμον τῆς φθορᾶς καὶ μετέστη πρὸς τὴν Ζωὴν, τὴν ὁποία ἄλλωστε ὑπηρετήσε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ βίου του.

Ὁ Κωνσταντῖνος Κ. Κούρκουλας γεννήθηκε στὴν Πάτρα στὶς 8 Σεπτεμβρίου 1921, υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ἑλένης Κούρκουλα. Σπούδασε Θεολογία στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποφοίτησε τὸ 1944. Ἀκολουθῶς, συνέχισε τὶς σπουδές του σὲ μεταπτυχιακὸ ἐπίπεδο στὸ Πανεπιστήμιο St. Gallen στὴν Ἑλβετία, προσφέροντας παράλληλα στὸ Kinderdorf Pestalozzi (κάπως ἀνάλογο τῶν δικῶν μας Παιδικῶν Χωριῶν SOS), ποὺ εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 1945, γιὰ νὰ φιλοξενήσει παιδιὰ θυμάτων τοῦ πολέμου, φέροντας τὸ ὄνομα τοῦ σπουδαίου Ἑλβετοῦ παιδαγωγοῦ Johann Heinrich Pestalozzi. Συνέχισε περαιτέρω τὶς σπουδές του στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Durham στὴν Ἀγγλία. Τὸ 1957 ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, μὲ τίτλο τῆς διατριβῆς του «Ἡ θεωρία τοῦ κηρύγματος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας».

Ἐν τῷ μεταξύ, τὸ 1950 νυμφεύθηκε τὴν Αἰκατερίνη Κωνσταντάρρα, μὲ τὴν ὁποία ἀπέκτησε τέσσερα ἐκλεκτὰ τέκνα.

Τὰ ἐπόμενα χρόνια θὰ δημοσιεύσει σειρὰ θεολογικῶν μελετῶν, καρπὸ τῆς στέρειας ἐπιστημονικῆς του κατάρτισης: *Ὁ χαρακτήρ καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀπο-*

στολικῶν κηρύγματος (1959), *Τὸ λειτουργικὸ κήρυγμα ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ* (1959), *Τὰ ἱερατικὰ ἄμφια καὶ ὁ συμβολισμὸς αὐτῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ* (1960), *Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θεσμοῦ τοῦ Κατηχητικοῦ Σχολείου ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα* (1961), *Αἱ περὶ θεοῦ κηρύγματος ἰδέαι τοῦ Μεγάλου Βασιλείου* (1965). Οἱ θεολογικὲς του μελέτες ἐκδόθηκαν συγκεντρωμένες στὸ βιβλίον του *Δέκα δοκίμια πρακτικῆς Θεολογίας* (2004).

Οἱ ἀναγνώστες τῶν Ἀκτίνων γνωρίζουν ἀσφαλῶς τὸν Κωνσταντῖνο Κούρκουλα ὡς ἐκλεκτὸ συνεργάτη τοῦ περιοδικοῦ μας. Ὁ ἴδιος, ἐξάλλου, στάθηκε κοντὰ στὸ χριστιανικὸ ἔργο. Δὲν εἶναι τυχαῖο ἀσφαλῶς ὅτι οἱ σελίδες τῶν Ἀκτίνων φιλοξένησαν κείμενό του γιὰ τὸν ἰδρυτὴ τῆς Ἀδελφότητας Θεολόγων «Ἡ Ζωή» π. Εὐσέβιο Ματθόπουλο¹, ἐνῶ τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ κείμενά του ποὺ φιλοξενήθηκαν στὶς σελίδες τῶν Ἀκτίνων ἦταν ἓνα κείμενό του γιὰ τὸν π.

1. Κωνσταντίνου Κούρκουλα, «Εὐσέβιος Ματθόπουλος: Ὁ ἀνανεωτής», *Ἀκτίνες* 506 (Δεκέμβριος 1989), σελ. 319-322.

Σεραφεΐμ Παπακώστα². Ὁ Κωνσταντίνος Κούρκουλας δημοσίευσε ἄρθρα καὶ σὲ ἄλλα περιοδικὰ πέραν τῶν Ἀκτίνων, ὅπως στὰ περιοδικὰ *Ἀνάπλασις*, *Ἐκκλησιαστικὸ Βῆμα*, *Ἐνορία*, *Κιβωτὸς* κ.ἄ. Ἀπὸ τὸ 1953 καὶ ἐπὶ πολλὰς δεκαετίες διυθύνει τὸ ἱστορικὸ περιοδικὸ *Ἀνάπλασις*.

Παράλληλα, ὁ Κωνσταντίνος Κούρκουλας συνέγραψε καὶ βιβλία ποῦ τοῦ ἐξασφάλισαν τὴν πρόσβαση σὲ ἕνα εὐρύτερο ἀναγνωστικὸ κοινό. Στὸ βιβλίον του *Σκηνὲς ἀπὸ τὸ Πάθος* περιλαμβάνει λογοτεχνικὰ κείμενά του γιὰ τὴν πορεία τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὴ Σταύρωση καὶ τὴν Ἀνάστασι. Στὸ *...Καὶ ἰδοὺ ζῶμεν...* σκιαγραφεῖ δεκαεπτὰ μορφές τοῦ σύγχρονου ἐκκλησιαστικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ξεκινώντας καὶ ἐδῶ ἀπὸ τὶς δύο κορυφαῖες μορφές τοῦ χριστιανικοῦ ἔργου, τὸν π. Εὐσέβιο Ματθόπουλο καὶ τὸν π. Σεραφεΐμ Παπακώστα. Στὸ *Ὑδωρ ἐκ Πέτρας* (1955) συγκεντρώνει ὁμιλίες ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν ἀναγνωσμάτων καὶ στὸ *Κογχύλια ἀπὸ τὴν Τιβεριάδα* (1956) ὁμιλίες ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων ποῦ ἀναγιγνώσκονται ὅλες τὶς Κυριακὲς τοῦ ἔτους (τὰ δύο τελευταῖα ἔργα ἐκδόθηκαν μαζὶ στὸ βιβλίον του *Πνευματικοὶ ἀντίλαλοι*). Στους δύο τόμους τοῦ ἔργου του *Στάχυα* σταχυολογεῖ ἐκλεκτὰ κείμενα καὶ σκέψεις, ποῦ ὀργανώνονται κατὰ θεματικούς ἄξονες.

Δὲν θὰ ἦταν ὅμως ὑπερβολὴ νὰ λεχθεῖ ὅτι τὸ ἔργο του ποῦ τὸν ἔκανε κατ' ἐξοχὴν γνωστὸ καὶ τὸν ἔβαλε σχεδὸν σὲ κάθε ἑλληνικὸ σπίτι εἶναι τὸ δημοφιλέστατο *Ἄγγελμα τῆς Ἡμέρας*, τὸ ἡμερολόγιον μὲ τὰ ἐπιλεγμένα κείμενα γιὰ κάθε ἡμέρα τοῦ ἔτους, ποῦ ὁ Κωνσταντίνος Κούρκουλας ἐμπνεύσθηκε καὶ ἐπιμελήθηκε ἐπὶ 65 ὁλόκληρα ἔτη (ἀπὸ τὸ 1950 ἕως καὶ τὸ 2015). Μέσα ἀπὸ τὰ φύλλα τῶν ἡμερολογίων, ἀμέτρητοι ἄνθρωποι σὲ διαφορετικὲς

γενιὲς εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ, ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα, μὲ ἕνα ψῆγμα ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ.

Πέρα ἀπὸ τὸ συγγραφικὸ του ἔργο, ὁ Κωνσταντίνος Κούρκουλας ἀνέπτυξε καὶ πλούσια δράση. Χρημάτισε Καθηγητὴς στὸ Κολλέγιον Ἀθηνῶν, ἀνώτατος Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος, Γενικὸς Διευθυντὴς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, ἐνῶ ὑπῆρξε καὶ ὁ τελευταῖος Κυβερνητικὸς (Βασιλικὸς) Ἐπίτροπος στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (σὲ μὴ θέση ποῦ εἶχε θεσμοθετηθεῖ τὸ 1833). Ἐπίσης, διετέλεσε ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν ἱεροκλήρυκας στὸν Ἱερὸ Ναὸ Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στὴν Πλάκα, ἐνῶ δίδαξε καὶ ἀνάγνωσι κειμένων στὸ Ὡδεῖο Ἀθηνῶν.

Φεύγοντας ἀπὸ τὴ ζωὴ, ὁ Κωνσταντίνος Κούρκουλας ἀφήνει πίσω του τὴ σύζυγόν του Αἰκατερίνη, τὰ τέσσερα παιδιὰ του Ἀλκιβιάδην (Ἄλκη), Ἀνδρέα, Δημήτριον καὶ Ἑλένη, ὅλα μὲ σπάνιες διακρίσεις, τὸ καθένα στὸ ἀντικείμενό του, καθὼς καὶ 7 ἐγγόνια καὶ 3 δισέγγονα.

Ἀλλὰ ἀμέτρητοι εἶναι καὶ οἱ ἄνθρωποι ποῦ θὰ ἐνωθούν σὰν νὰ τὸν γνώριζαν, μέσα κυρίως ἀπὸ τὸ *Ἄγγελμα τῆς Ἡμέρας*, καὶ ἄς μὴν ἀξιῶθηκαν ποτὲ νὰ τὸν δοῦν ἀπὸ κοντά. Ὅσοι πάλι τὸν εἶδαμε καὶ τὸν γνωρίσαμε ἀπὸ κοντὰ θυμόμαστε ἕναν ἄνθρωπο σπάνιας γοητείας. Ἐναν ἄνθρωπο μὲ μεγάλη εὐφράδεια λόγου, ἀλλὰ καὶ ἀπαράμιλλη ἐμβριθία σκέψης. Ἐναν ἄνθρωπο πνευματικὸ, ἀλλὰ παράλληλα καὶ πνευματώδη, ποῦ ἤξερε νὰ καθιπλώνει τὸ κοινὸ του. Ἐναν ἄνθρωπο μὲ σπάνια χαρίσματα, τὰ ὁποῖα ἔθεσε στὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀλήθειας τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐκδημία τοῦ Κωνσταντίνου Κούρκουλα δὲν μᾶς στερεῖ ἀπλῶς ἕνα πρόσωπο οικεῖο καὶ ἀγαπητὸ καὶ ἕναν πολύτιμο πνευματικὸ ἐργάτη· κλείνει, θὰ λέγαμε, ἕνα κεφάλαιο...

Αἰωνία του ἡ μνήμη!

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

2. Κωνσταντίνου Κούρκουλα, «Σεραφεΐμ Παπακώστας. Ὁ γενναῖος μαχητής», *Ἀκτίνες* 655 (Νοέμβριος 2004), σελ. 297-300.

Εἰς μνημόσυνον

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΛ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

(1930-2016)

«Οὐκ ἔστιν οὖν, Κύριε, τοῖς δούλοις σου θάνατος... ἀλλὰ μετάστασις ἀπὸ τῶν λυπηροτέρων ἐπὶ τὰ χρηστότερα καὶ θυμηδέστερα καὶ ἀνάπανσις καὶ χαρά».

Ὁ ἀγαπημένος μας ἀδελφὸς Ἰωάννης Νικολαΐδης ἔφυγε ξαφνικὰ ἀπὸ κοντά μας γιὰ τὴν αἰώνια πατρίδα, τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ, στὶς 6 Ἀπριλίου 2016, πλήρης ἡμερῶν καὶ ἔργων ἀγαθῶν.

Ὑπῆρξε γόνος εὐσεβῶν γονέων ἐκ Καππαδοκίας, ὑπόδειγμα ἑναρέτου ἀνθρώπου, γνησίου χριστιανοῦ, διακεκριμένου κλασικοῦ φιλολόγου, χαρισματικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ, ἀφοσιωμένου στὸ ἔργο τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἀγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς νεότητος.

Ἀπὸ πολὺ νέος πυρπολήθηκε μὲ τὰ ἰδανικὰ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναγέννησης τῆς πατρίδος μας. Ὡς ἐκπαιδευτικὸς χάραξε δρόμους καὶ πορεία ζωῆς γιὰ πολλοὺς νέους καὶ στάλαξε ἀφειδώλευτα τὴ δροσιὰ τῆς ψυχῆς του στοὺς πολυάριθμους μαθητές του.

Συνδεδεμένος ἀπὸ τὴν ἐφηβικὴ του ἡλικία μὲ τὸ Χριστιανικὸ Ἔργο τῆς Θεσσαλονίκης κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγησι ἀξίων καὶ φωτισμένων ἐργατῶν τοῦ Εὐαγγελίου, μπόλιασθηκε μὲ τὰ νάματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἄρτια συγκροτημένος, ἀριστοῦχος φιλόλογος, συγγραφέας ἐξαίρετος καὶ ποιητής, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὡς φωτισμένος πνευματικὸς ἄνθρωπος, σκόρπισε τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς χριστιανικῆς πίστεως σ' ὅσους εἶχαν τὴν εὐκαιρία καὶ τὴν τύχη νὰ τὸν γνωρίσουν.

Ὑπηρετήσε ὡς φιλόλογος καθηγητῆς σὲ πολλὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Στὰ Γυμνάσια τῆς Κομοτηνῆς καὶ τῶν Φερῶν, στὸ Πειραματικὸ Σχολεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἐπὶ ἀρκετὰ χρόνια, καὶ ἀργότερα ὡς Ἐπιθεωρητῆς καὶ Γενικὸς Ἐπιθεωρητῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως στοὺς νομοὺς Φλωρίνης, Καβάλας, Κιλκίς καὶ Θεσσαλονίκης.

Μετὰ τὴ συνταξιοδότησή του ἀφιερώθηκε κυριολεκτικὰ στὸ πνευματικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας στὴ Θεσσαλονικὴ ὡς μέλος τοῦ Συλλόγου «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος», μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ Γενικὸς Γραμματέας ἐπὶ πολλὰ χρόνια.

Ἔργο ζωῆς γιὰ τὸν ἀγαπημένο μας ἀδελφὸ ὑπῆρξε ἡ ἴδρυσις καὶ λειτουργία (ἀπὸ τὴ θέσι τοῦ στενοῦ συνεργάτη τοῦ Μακαριστοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Κυροῦ Λεωνίδου) τῶν Ἐκπαιδευτηρίων «Ἀπόστολος Παῦλος», ποὺ σχεδὸν ἐπὶ σαράντα (40) καὶ πλέον χρόνια ἔχουν καταστεῖ φάρος ποὺ ἀκτινοβολεῖ, φωτίζει καὶ καθοδηγεῖ χιλιάδες νέων τῆς Μακεδονίας μας.

Ὡς τὴν τελευταία ἡμέρα τῆς ζωῆς του παρέμεινε ἀκούραστος μαχητής, με ὀμιλίες καὶ διαλέξεις σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, πρόθυμος καὶ ἔτοιμος νὰ προσφέρει τὶς πολύτιμες ὑπηρεσίες του.

Δίπλα του, κοντά του, πολύτιμος συμπαραστάτης καὶ βοηθός, στάθηκε πάντοτε ἡ ἀγαπημένη του σύζυγος Παρθένα Νικολαΐδου, τέως Λυκειάρχης, καὶ τὰ

ἀγαπημένα του παιδιά, ποὺ συνεχίζουν στὸν δρόμο ποὺ χάραξε ἐκεῖνος.

Ἡ μνήμη τοῦ ἀγαπημένου μας ἀδελφοῦ θὰ παραμείνει ζωντανὴ μέσα μας μετὰ τὴ σκέψη καὶ τὴ βεβαιότητα ὅτι «δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ καὶ οὐ μὴ ἀφῆται αὐτῶν θάνατος».

Αἰωνία του ἡ μνήμη!

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΑΣΗΜΙΑΔΗΣ

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ με τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

α) Με κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποὺ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἑνωσις Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081.

Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ρητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας.

β) Στὰ ΕΛΤΑ με ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρότυπη 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση με ταχυδρομικὰ τέλη.

γ) Στὰ ΕΛΤΑ με ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποὺ συναποστέλλεται με τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλὴ.

Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ἔντυπο προβλέπεται ἐπιβάρυνση με ταχυδρομικὰ τέλη.

δ) Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.

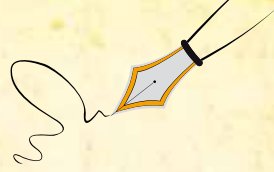
ε) Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ ἔξωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴ ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιὰτὶ ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ με τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

– IBAN: GR1102602010000940100366081

– BIC/Swift Code: ERBKGRAA

Άξίζει νά διαβάσετε

Τò μνηαίο Όρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με την ιστορία των 100 χρόνων του κοντά στον έλληνικό λαό.

Περιοδικό με ιστορία 60 ετών, που άπευθύνεται στη γυναίκα, στην πνευματική και κοινωνική της παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαρασάτης για έκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό της "Χριστιανικής Φοιτητικής Ένώσεως" – με τον ένθουσιασμό της νεότητας και τη σφραγίδα της πίστης και της παιδείας.

Τò μνηαίο παιδικό περιοδικό που κυκλοφορεί από τò 1946 – ένας πολύτιμος πνευματικός φίλος για τὰ Έλληνόπουλα.

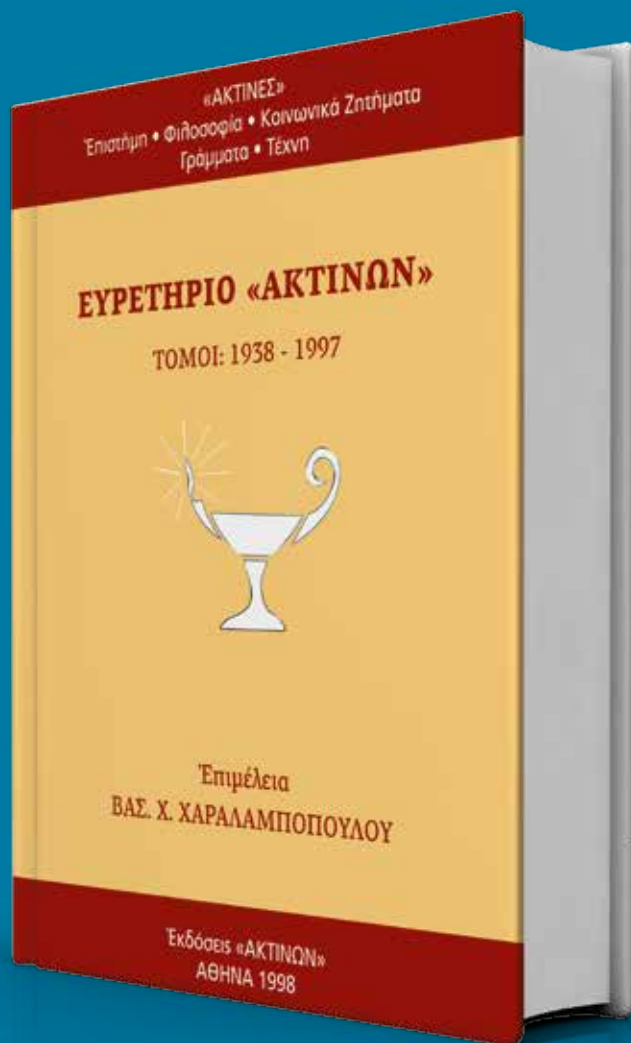
ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραφείο ΚΕΜΠ. ΑΘ.
Αριθμός Άδειας 1753

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ: όλοι οί τόμοι του περιοδικού «Άκτινες» καθώς και τό εύρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»

Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023